

Хмельницький національний університет
Факультет здоров'я, психології, фізичної культури та спорту
Кафедра психології та педагогіки

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Другий (магістерський)

Освітній рівень

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ
ДО ДІАГНОСТИКИ ТА КОРЕКЦІЇ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН

Назва теми

Галузь знань - 05 Соціальні та поведінкові науки

Шифр і назва галузі знань

Спеціальність - 053 Психологія

Шифр і назва спеціальності

Шифр 24378

номер ІНП

Виконала: студентка ІІ курсу, групи ППмз-23-2 Олена ПЕТРИШИНА

Ініціали, прізвище

Керівник: кандидат психологічних наук, доцент Наталія ХАНЕЦЬКА

Науковий ступінь, вчене звання

Підпис

Ініціали, прізвище

До захисту допускаю:
Зав. кафедри психології та педагогіки
доктор психологічних наук, професор

Таїсія КОМАР

Підпис

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

од грудня 2024р.

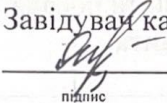
Хмельницький, 2024

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет здоров'я, психології, фізичної культури та спорту
Кафедра психології та педагогіки
Освітній рівень другий (магістерський)
Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»
Спеціальність 053 «Психологія»
Освітня програма освітньо-професійна програма «Психологія»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри психології та педагогіки

Таїсія КОМАР

підпис

протокол № 5 від 14 грудня 2023 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
Олени ПЕТРИШИНОЇ

Ім'я, ПРИЗВИЩЕ здобувача

1. Тема кваліфікаційної роботи: «Особливості формування готовності майбутніх психологів до діагностики та корекції дитячо-батьківських відносин»
Керівник кваліфікаційної роботи: Наталія ХАНЕЦЬКА, кандидат психологічних наук, доцент

Ім'я, ПРИЗВИЩЕ, науковий ступінь, вчене звання

Затверджено наказом ректора університету від 26 серпня 2024 р. № 60

2. Строк подання здобувачем роботи на кафедру 02 грудня 2024 р.

3. Вихідні дані до роботи: матеріали звіту з переддипломної практики, комплекс методів та методик дослідження: анкетування на тему: «Сучасна сім'я та взаємини «батьки-діти» очима студентів-психологів»; анкетування на тему «Виявлення рівня знань студентів-психологів про особливості проведення діагностики та корекції дитячо-батьківських відносин»; методика «Вивчення типу особистісної спрямованості у професійній діяльності»; методика «Оцінка рівня розвитку вольових якостей особистості»; методика «Виявлення рівня розвитку комунікативних і організаторських здібностей особистості».

4. Зміст кваліфікаційної роботи (перелік питань, які потрібно розробити): вступ, розділ 1 Теоретичні аспекти формування готовності майбутніх психологів до діагностики та корекції дитячо-батьківських відносин, поняття сім'ї та дитячо-батьківських відносин в психолого-педагогічній літературі, особливості психологічної діагностики та корекції дитячо-батьківських відносин, професійна готовність та вимоги до особистості психолога, який проводить діагностику і корекцію дитячо-батьківських відносин, висновки до розділу; розділ 2 Емпіричне дослідження рівнів готовності майбутніх психологів до діагностики та корекції дитячо-батьківських відносин, діагностика рівнів готовності майбутніх психологів до діагностики та корекції дитячо-батьківських відносин, тренінг з розвитку готовності майбутніх психологів до

гармонізації дитячо-батьківських відносин, практичні поради майбутнім психологам щодо надання психологічної допомоги сім'ям у гармонізації дитячо-батьківських відносин висновки до розділу; висновки, перелік джерел посилання, додатки.

5. Перелік графічного матеріалу (із зазначенням обов'язкових креслень) 5 рисунків, 2 таблиці.

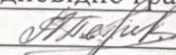
6. Консультанти розділів кваліфікаційної роботи

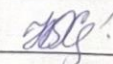
Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

Дата видачі завдання 14 грудня 2023 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів (розділів) кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапу роботи	Примітка
1	Вибір теми дослідження. Визначення об'єкта і предмета дослідження, постановка мети і завдань.	До 02 січня 2024 р.	виконано
2	Визначення теоретико-методологічних засад дослідження. З'ясування актуальності проблеми.	До 03 березня 2024 р.	виконано
3	Оформлення вступу кваліфікаційної роботи.	До 01 вересня 2024 р.	виконано
4	I розділ кваліфікаційної роботи.	До 10 вересня 2024 р.	виконано
5	II розділ кваліфікаційної роботи.	До 01 жовтня 2024 р.	виконано
6	Загальні висновки.	До 01 листопада 2024 р.	виконано
7	Оформлення кваліфікаційної роботи.	До 01 грудня 2024 р.	виконано
8	Попередній захист кваліфікаційної роботи.	<u>09</u> листопада 2024 р.	виконано
9	Захист кваліфікаційної роботи (відповідно графіку)	<u>16</u> грудня 2024 р.	виконано

Здобувач Олена ПЕТРИШИНА

Керівник роботи Ім'я, ПРІЗВИЩЕ
Наталія ХАНЕЦЬКА
Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

АНОТАЦІЯ

Тема кваліфікаційної роботи «Особливості формування готовності майбутніх психологів до діагностики та корекції дитячо-батьківських відносин»

Здобувач Олена ПЕТРИШИНА

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Керівник Наталія ХАНЕЦЬКА

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Кваліфікаційна робота включає 60 сторінок, 2 таблиці, 5 рисунків, перелік джерел посилання складає 60 найменувань, 3 додатки.

Ключові слова: дитячо-батьківські відносини, діагностика, корекція, майбутні психологи, готовність до професійної діяльності.

Об'єкт дослідження: підготовка майбутніх психологів до роботи з сім'єю.

Предмет дослідження: особливості формування готовності майбутніх психологів до діагностики та корекції дитячо-батьківських відносин.

За результатами дослідження розроблено тренінг з розвитку готовності майбутніх психологів до гармонізації дитячо-батьківських відносин.

Одержані результати можуть бути використані в процесі підготовки студентів-психологів до майбутньої професійної діяльності.

Дипломник Олена ПЕТРИШИНА

Підпис

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Дата подання кваліфікаційної роботи до захисту 02 грудня 2024 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО ДІАГНОСТИКИ ТА КОРЕКЦІЇ ДИТЯЧО- БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН.....	11
1.1 Поняття сім'ї та дитячо-батьківських відносин в психолого- педагогічній літературі.....	11
1.2 Особливості психологічної діагностики та корекції дитячо- батьківських відносин.....	18
1.3 Професійна готовність та вимоги до особистості психолога, який проводить діагностику і корекцію дитячо-батьківських відносин	27
Висновки до розділу.....	31
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНІВ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО ДІАГНОСТИКИ ТА КОРЕКЦІЇ ДИТЯЧО- БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН	33
2.1 Діагностика рівнів готовності майбутніх психологів до діагностики та корекції дитячо-батьківських відносин.....	33
2.2 Тренінг з розвитку готовності майбутніх психологів до гармонізації дитячо-батьківських відносин.....	45
2.3 Практичні поради майбутнім психологам щодо надання психологічної допомоги сім'ям у гармонізації дитячо-батьківських відносин	51
Висновки до розділу.....	56
ВИСНОВКИ	59
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ.....	61
ДОДАТКИ.....	67
ДОДАТОК А Анкета на тему: «Сучасна сім'я та взаємини «батьки-діти» очима студентів-психологів».....	67
ДОДАТОК Б Анкета на тему: «Виявлення рівня знань студентів- психологів про особливості проведення діагностики та корекції дитячо- батьківських відносин».....	69

ДОДАТОК В Програма тренінгу з розвитку готовності майбутніх психологів до гармонізації дитячо-батьківських відносин.....	71
--	----

ВСТУП

Актуальність проблеми дослідження. Сім'я є для людини основним чинником реалізації її внутрішнього потенціалу через народження і виховання дітей, гармонізацію стосунків з протилежною статтю, оволодіння навичками побудови незалежного від батьків життя з коханою людиною. Але сучасна сім'я зазнає серйозних труднощів і випробувань внаслідок зміни певних усталених багаторічних соціальних і сімейних цінностей, кризових явищ у функціонуванні сім'ї як соціального інституту, послабленням мотивів молоді до материнства і батьківства та зростаючим почуттям невпевненості у завтрашньому дні.

На фоні безперервного стресу суспільного життя в Україні (пандемії COVID, повномасштабного вторгнення держави-агресорки, постійного підвищення цін, безробіття тощо) особливо актуальною стає проблема підготовки майбутніх психологів до надання психологічної допомоги сім'ям. Саме діагностична та корекційна робота психологів допоможе членам сім'ї не лише адаптуватися до труднощів, які виникають у сімейному житті, але й реалізувати свій потенціал та створити гармонію в сімейних взаєминах.

Проведення діагностичної та корекційної діяльності потребує від психолога глибоких знань специфіки сімейної проблематики та ефективного володіння прийомами і засобами психологічної роботи з членами сім'ї. З огляду на це, виникає потреба у всебічному дослідженні проблеми готовності майбутніх психологів до діагностики та корекції дитячо-батьківських відносин.

Проблемам сім'ї, сімейних взаємин, психологічної готовності молоді до сімейного життя присвячені праці вітчизняних науковців, серед яких особливо вагомими є наукові дослідження Т. Алексеєнко, Л. Гозман, В. Дерєги, Г. Дьоміної, К. Мілютіної, Л. Омельченко, Є. Потапчука, Р. Федоренко, О. Ходаківської, Є. Шлягіної та інших.

Теоретичні аспекти вивчення дитячо-батьківських відносин розглянуті у психолого-педагогічних дослідженнях вітчизняних вчених: О. Азаркіної,

О. Булгакової, О. Василенко, О. Карабанової, Л. Повалій, Т. Цуркан, Т. Яблонської та інших.

Особливості дитячо-батьківських відносин у зарубіжній психології досліджується в руслі різних напрямків: психоаналітичного (Е. Берн, Е. Еріксон, Д. Віннікот, З. Фрейд, Е. Фромм та ін.); біхевіористичного (А. Бандура, Р. Сірс, Б. Скіннер, Дж. Уотсон та ін.); гуманістичного (Дж. Байярд, Т. Гордон, К. Роджерс, В. Сатир та ін.).

Професійній готовності майбутніх психологів до надання психологічної допомоги сім'ям у вирішенні сімейних конфліктів, гармонізації взаємин в системі «батьки-діти» присвячені праці таких науковців, як: Д. Карпової, Т. Левицької, Є. Потапчука, В. Радчук, А. Руденок, Р. Федоренко та інших.

Аналіз сучасних психолого-педагогічних досліджень дозволяє стверджувати, що одним з найважливіших напрямів діяльності психолога є робота з сім'єю щодо оптимізації стосунків в системі «батьки-діти», встановлення атмосфери довіри та взаєморозуміння між членами сім'ї. Тому існує необхідність у більш глибокому та детальному вивченні особливостей формування готовності майбутніх психологів до діагностики та корекції дитячо-батьківських відносин, що є темою нашої кваліфікаційної роботи.

Об'єктом дослідження є підготовка майбутніх психологів до роботи з сім'єю.

Предметом дослідження є особливості формування готовності майбутніх психологів до діагностики та корекції дитячо-батьківських відносин.

Мета дослідження: теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження особливостей формування готовності майбутніх психологів до діагностики та корекції дитячо-батьківських відносин.

Відповідно до мети дослідження були визначені наступні його **завдання:**

1. Розглянути проблему сім'ї та дитячо-батьківських відносин в психолого-педагогічній літературі.

2. Визначити особливості психологічної діагностики та корекції дитячо-батьківських відносин.

3. Дослідити рівні готовності майбутніх психологів до діагностики та корекції дитячо-батьківських відносин.

4. Розробити тренінг з розвитку готовності майбутніх психологів до гармонізації дитячо-батьківських відносин.

5. Надати практичні поради майбутнім психологам щодо надання психологічної допомоги сім'ям у гармонізації дитячо-батьківських відносин.

Гіпотеза дослідження: результативність процесу формування готовності майбутніх психологів до діагностики та корекції дитячо-батьківських взаємин значно покращиться за умови застосування тренінгової програми з розвитку готовності майбутніх психологів до гармонізації дитячо-батьківських відносин.

Для реалізації поставлених завдань нами був використаний комплекс **методів дослідження:**

– *теоретичні* (аналіз, синтез, порівняння, класифікація та узагальнення наукових джерел з проблеми дослідження);

– *емпіричні* (анкетування на тему: «Сучасна сім'я та взаємини «батьки-діти» очима студентів-психологів»; анкетування на тему «Виявлення рівня знань студентів-психологів про особливості проведення діагностики та корекції дитячо-батьківських відносин»; методика «Вивчення типу особистісної спрямованості у професійній діяльності»; методика «Оцінка рівня розвитку вольових якостей особистості»; методика «Виявлення рівня розвитку комунікативних і організаторських здібностей особистості»);

– *методи кількісної та якісної обробки даних.*

Практичне значення дослідження виявляється в можливості застосування в процесі підготовки студентів-психологів до майбутньої професійної діяльності розробленого нами тренінгу з розвитку їх готовності до гармонізації дитячо-батьківських відносин.

Експериментальна база дослідження. Емпіричне дослідження проводилось на базі Хмельницького національного університету. В ньому взяли участь 35 студентів третього курсу спеціальності 053 Психологія.

Апробація результатів дослідження відбувалась шляхом публікації статті на тему: «Професійна готовність і вимоги до особистості психолога, який проводить діагностику та корекцію дитячо-батьківських відносин» у збірнику наукових праць студентів «Науковий пошук молодих дослідників» ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», № 9. 2024 р.

Результати дослідження обговорювались на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Формування особистості сучасного фахівця як суб'єкта самотворення в умовах освітнього простору» (м. Хмельницький, 28 листопада 2024 року).

Структура роботи: робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, переліку джерел посилання (60 найменувань) та трьох додатків. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи магістра 86 сторінок машинописного тексту (основна частина – 60 сторінок).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО ДІАГНОСТИКИ ТА КОРЕКЦІЇ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН

1.1 Поняття сім'ї та дитячо-батьківських відносин в психолого-педагогічній літературі

У сучасній психолого-педагогічній літературі поняття «сім'я» розглядається по-різному. Так, професор Є. Потапчук вважає, що *сім'я* – це партнерський союз, що передбачає активну соціальну та професійну діяльність подружжя, спільне ведення домашнього господарства, виховання дітей, можливість виявити свої статеві потреби та очікування [39, с. 35].

На думку дослідниць Т. Зубкової та Н. Тимошиної, *сім'я* – це група осіб, що має між собою передбачені законом права та обов'язки. Відносини між членами сім'ї регулюються нормами сімейного права і називаються сімейно-правовими [18].

В. Дерєга розглядає *сім'ю* як первинну ланку суспільства, засновану на шлюбі та родинних зв'язках, тобто відносинах між чоловіком і дружиною, батьками й дітьми, братами та сестрами та іншими родичами. Сім'я виконує найважливіші соціальні функції: відтворення, виховання, соціалізації, всебічного розвитку особистості [13].

Р. Федоренко під поняттям «*сім'я*» розуміє «... основу держави, що є рушійною силою життя та взаємин між чоловіком і жінкою. Будучи одним з основних інститутів суспільства, першою сходинкою соціалізації людини, *сім'я* розвивається та видозмінюється разом із навколишнім світом, по-своєму реагуючи на вимоги часу, відповідаючи на громадські потреби й при цьому сама їх формує» [49, с. 5].

Також досить цікавим для нашого дослідження є визначення поняття «*сім'я*» дослідницями О. Булгаковою та О. Азаркіною. На їхню думку, *сім'я* –

це будинок, в якому навчаються любові та поваги до людей і до світу. У людини зберігаються добрі і світлі спогади на все життя, які зігрівають її серце та розширюють ті гарні якості, які вже в неї є [6].

У свою чергу, *сімейні взаємини* є складним феноменом, складною психічною реальністю, що включає: міфологічні та сучасні рівні свідомості; індивідуальні, колективні, онтогенетичні, соціогенетичні та філогенетичні передумови [49, с. 7].

Науковці стверджують, що сім'я та гарні сімейні взаємини є найкращим середовищем для повноцінного розвитку дитини. Але досить часто склад сім'ї, стан її внутрішніх взаємин, нерівні позиції батьків у вихованні дітей можуть призводити до порушень у поведінці та розвитку останніх. Тому дослідники значну увагу приділяють вивченню особливостей дитячо-батьківських відносин у сім'ї.

Т. Яблонська визначає *дитячо-батьківські відносини* як безперервні та тривалі міжособистісні стосунки, що характеризуються віковою змінністю, відповідальністю, сильною емоційною значущістю, балансом полярних позицій, потребою піклуватися. Саме ці взаємини зумовлюють психічний розвиток і соціалізацію дитини [57, с. 590].

На думку О. Карабанової, *дитячо-батьківські відносини* – це система міжособистісних установок, очікувань у вертикальному напрямку по вікових сходах: від низу до верху (діада «дитина–батьки») і зверху до низу (діада «батьки–дитина»), та визначаються спільною діяльністю і спілкуванням між членами сім'ї [6].

О. Булгакова та О. Азаркіна вважають, що дитячо-батьківські відносини становлять найважливішу підсистему відносин в сім'ї як цілісної системи, що характеризується тривалими і опосередкованими віковими особливостями дитини та батьків [6].

На думку дослідниць, основними *характеристиками гармонійних дитячо-батьківських відносин* є:

- задоволення базових потреб дитини у системі дитячо-батьківських взаємин (потреба в безпеці, емоційній близькості, прийняття, визнання, збереження дитиною свого «Я»);

- достатній рівень усвідомлення батьками індивідуальних психофізіологічних, психологічних та соціально-психологічних особливостей дитини;

- свідомі і відповідальні організації батьками конструктивної взаємодії з дитиною.

Авторки стверджують, що перелічені характеристики дитячо-батьківських взаємин визначають зміст взаємодії батьків та дитини, але базовою характеристикою цих стосунків виступає емоційна підтримка [6, с. 100].

Т. Цуркан проаналізувала *стилі дитячо-батьківських відносин* та з'ясувала, що найпоширенішими з них є: демократичний, «емоційна дистанція», авторитарний, авторитетний, дитиноцентричний, ліберальний, індіферентний та хаотичний.

Демократичний стиль відносин сприяє розвитку дитини, досягненню емоційної близькості з батьками. При цьому висока вимогливість і контроль з боку батьків поєднуються з демократичністю та прийняттям індивідуальності дитини.

«Емоційна дистанція» – це стиль взаємин батьків з дитиною, що характеризує зосередженість батьків на власних потребах і професійних інтересах. Відносини з дитиною є епізодичними та ситуативними, тому дитина відчуває себе тягарем для батьків. Це спричиняє появу конфліктів, взаємних звинувачень, зауважень, покарань.

Авторитарний стиль дитячо-батьківських відносин характеризується високим рівнем контролю з боку батьків, їхньою відчуженістю у взаєминах з дитиною.

Авторитетний стиль характеризується контролем батьків за поведінкою і діями дитини і, в той же час, обговоренням у сімейному колі правил поведінки

для неї. Відносини в сім'ї узгоджені і доброзичливі, тому високий рівень контролю поєднується з теплими стосунками в сім'ї.

Дитиноцентричний стиль відносин полягає у тому, що дитина є сенсом і метою життя батьків. Батьки бояться втратити авторитет і тому часто знижують рівень вимог до дитини. Згодом це проявляється у її інфантильності, егоїзмі, надмірної самовпевненості. Надмірна опіка батьків і покладання великих надій на дитину можуть призвести до появи у неї нерішучості, несамостійності, тривожності, безвідповідальності.

Ліберальний стиль дитячо-батьківських відносин виявляється у дружньому ставленні до дитини та низькому рівні контролю за її діями та поведінкою. Але часто трапляється і так, що надто ліберальні батьки надзвичайно сильно захоплюються демонстрацією своєї «безумовної любові» до дитини і припиняють виконувати свої батьківські функції, а саме: встановлювати заборони для дитини, потураючи її бажанням і слабкостям, що призводить до імпульсивних дій і відсутності уміння дитини адекватно поводити себе на людях.

Індиферентному стилю дитячо-батьківських відносин характерний низький контроль за поведінкою дитини, відсутність теплоти і щирості у стосунках з нею. Батьки не встановлюють обмежень для дитини або внаслідок нестачі інтересу та бажань, або ж внаслідок нестачі сил і часу на її виховання. За умови, коли байдужість батьків поєднується з ворожістю, дитина дає волю своїм найбільш негативним проявам характеру і поведінки.

Хаотичний стиль дитячо-батьківських відносин проявляється у тому, що батьки дотримуються діаметрально протилежних принципів виховання. Коли один з батьків виявляє суворі покарання, вимогливість, контроль за діями дитини, то інший, навпаки, проявляє м'якість, лібералізм, прагнення задовольнити бажання дитини. Як наслідок, у сім'ї створюється конфліктна ситуація щодо виховання дитини, а вона сама змушена пристосовуватися до суперечливих вимог [53].

Для нашого дослідження є досить цікавою модель взаєностосунків в діаді «батьки – дитина», розроблена зарубіжною дослідницею L. Benjamin. Вона вивчила взаємозв'язок самосвідомості дитини як форми її саморегуляції та ставлення батьків до неї. Цей взаємозв'язок розкривається як інтродекція (перенесення усередину) ставлення батьків і способів їх управління поведінкою дитини. Тому постійна критика дитини з боку батьків перетворюється в її самосвідомості в самозвинувачення, а домінування батьків у стосунках з нею стає жорстким самокерівництвом та самоконтролем [59].

В психолого-педагогічній літературі дитячо-батьківські відносини аналізуються за допомогою таких понять, як: батьківська позиція (Н. Аксан, М. Е. Джої, Г. Кочанська та ін.), батьківське ставлення (А. Варга, О. Насонова та ін.), характер взаємодії (Н. Володарська, О. Карабанова та ін.), стиль сімейного виховання (Д. Баумрінд, Е. Ейдеміллер, Е. Маккобі, Е. Счіфер та ін.).

Батьківська позиція – це функція соціальної ролі та самосвідомості людини. Її формування відбувається під впливом неусвідомлюваних уявлень про батьківську роль за рахунок зміни у самосвідомості людини. На зміст таких уявлень впливають моделі дитячо-батьківських відносин, які, у свою чергу, були створені у батьківській сім'ї [60].

Батьківське ставлення – це особливий феномен, що поєднує емоційні переживання та почуття, пов'язані з дитиною; поведінкові стереотипи, що проявляються у спілкуванні та поводженні з нею; особливості її сприймання та розуміння [30, с. 70].

Характер взаємодії та стиль ставлення до дитини залежить від життєвого стилю батьків як особистостей, їх спрямувань, цілей, переконань, цінностей, способів вирішення життєвих проблем. У свою чергу, характер взаємодії і стиль батьківського ставлення впливає на формування життєвого стилю дитини [8].

Стиль сімейного виховання – це установки батьків, їх емоційне ставлення до дитини, сприйняття дитини батьками і відповідні способи поводження з нею [4].

На думку Л. Гозман та Є. Шлягіної, порушення в дитячо-батьківських відносинах призводять до появи певних сімейних станів:

1. «Прийняття-відкидання» – виражає загальне емоційно позитивне (прийняття) або емоційно негативне (відкидання) ставлення до дитини.
2. «Симбіоз» – контактність та взаємодія дитини й дорослого, віддзеркалення міжособистої дистанції дитини і дорослого.
3. «Авторитарна гіперсоціалізація» – жорсткий контроль за дитиною.
4. «Кооперація» – демократичні принципи виховання дитини [10, с. 98].

Л. Повалій звертає увагу на те, що сім'ї, в яких порушені дитячо-батьківські відносини, не можуть самостійно вирішувати протиріччя і конфлікти. В таких сім'ях у їхніх членів знижується соціально-психологічна адаптація, зникає здатність до спільної діяльності, з'являються емоційні порушення, рівень психологічної напруги зростає, призводячи до появи невротичних реакцій та почуття постійного занепокоєння. Дисгармонія сімейних відносин створює несприятливе середовище для емоційного розвитку дитини [38, с. 234].

Дитячо-батьківські відносини значною мірою визначають образ «Я» і самоствавлення дитини, що виступають складовими її ідентичності. Саме батьки впливають на формування «Я-образу» дитини, не лише транслуючи їй свої установки, очікування, ставлення, але й формуючи в дитини конкретні оцінки і стандарти виконання дій, досягнення цілей, зразки та ідеали, на які слід рівнятися. Ці стандарти, очікування, норми, цінності та ідеали представлені у змісті сімейного виховання, а також у способах контролю з боку батьків.

На думку О. Булгакової та О. Азаркіної, дитячо-батьківські відносини важливі тим, що формують особистість дитини та прекують її долю. Так, авторитарна поведінка батьків, жорстка критика, насильницьке нав'язування дитині своїх поглядів та уявлень, гіперопіка формують слабку, невпевнену в собі людину. І, навпаки, уважне, дбайливе ставлення до дитини без зайвої

нав'язливості, любов та готовність допомогти, підтримати, надихнути у важких життєвих ситуаціях формують повноцінну, душевно здорову людину [6].

Відомий український педагог-гуманіст В. Сухомлинський у своїх працях наголошував на важливості виховання дитини в сім'ї та ставлення батьків до неї. Він писав: «... виховання – це не який-небудь спеціальний, штучно організований «захід», це насамперед спосіб життя» [47, с. 536]. Такі думки автора добре відображають «суцільний» характер впливу сім'ї на становлення та розвиток особистості дитини. У вихованні дитини важливе значення має характер відносин у сім'ї, їх модальність, спрямованість та інші характеристики, що створюють в сукупності той особливий контекст, через який заломлюються вербальні впливи – настанови, поради, цінності тощо. Тому сімейне виховання – це лише «верхівка айсбергу» багатофакторного впливу на дитину. Дитячо-батьківські відносини та інші структурно-динамічні характеристики сім'ї охоплюють не лише усвідомлювані установки та впливи батьків, але й ті чинники, які часто не усвідомлюються, проте мають важлий вплив на формування особистості дитини [57, с. 592].

У свою чергу, порушення сімейного виховання, дисгармонія взаємовідносин у сім'ї є патогенетичним фактором, який може зумовити появу неврозів у дітей. А гармонійні дитячо-батьківські відносини, в основі яких лежить гуманне ставлення до дитини, позитивно впливають на її соціально-психологічну адаптацію у житті, формування суб'єктних позицій та розвиток пізнавального інтересу [38, с. 233].

Отже, аналіз наукових джерел, присвячених проблемі сім'ї та дитячо-батьківським відносинам показав, що до сфери взаємин батьків і дітей можуть бути віднесені такі поняття, як: батьківське ставлення, характер взаємодії батьків з дитиною, стиль виховання. Дитячо-батьківські відносини суттєво впливають на формування особистості дитини, її «Я-образу», ідентичності тощо. Саме завдяки гармонійним дитячо-батьківським відносинам батьки виховують не лише своїх дітей, але й самих себе.

1.2 Особливості психологічної діагностики та корекції дитячо-батьківських відносин

Аналіз проблем сім'ї та дитячо-батьківських відносин є неповним без розгляду особливостей проведення психологічної діагностики та корекції взаємин «батьки-діти». Т. Цуркан вважає, що проблема діагностики дитячо-батьківських відносин привертає увагу науковців різних напрямів. Дослідниця виділила три групи підходів до розуміння ролі й змісту цього феномену: психоаналітичний, біхевіористичний, гуманістичний.

Так, основою *психоаналітичного напрямку* є дослідження особливостей раннього досвіду взаємодії батьків з дітьми та його впливу на формування особистості дитини.

У *біхевіористичному напрямі* основний акцент досліджень робиться на вивченні особливостей поведінки батьків і формуванні навичок модифікації поведінки дитини.

Гуманістичний напрям спрямований на дослідження особливостей прийняття, емпатії, розуміння, щирості та природності прояву емоцій, здатності батьків використовувати широкий спектр комунікативних засобів у формуванні особистості дитини [53].

Зауважимо, що сам термін «*психодіагностика*» розуміється вченими у різних значеннях:

1) у широкому значенні – це психологічне вимірювання будь-якого об'єкта, що піддається психологічному аналізу, є виявленням і вимірюванням його властивостей;

2) у вузькому значенні – це вимірювання індивідуально-психологічних властивостей особистості [55, с. 97].

У психодіагностичному обстеженні виділяють три етапи:

1. Збір даних.
2. Переробка та інтерпретація даних.

3. Винесення рішення – психологічний діагноз та психологічний прогноз [55, с. 97].

Психологічний діагноз – це кінцевий результат діяльності психолога, спрямований на опис та з'ясування сутності індивідуально-психологічних рис особистості з метою оцінки її актуального стану, прогнозу подальшого розвитку і розробки рекомендацій, обумовлених завданням обстеження [55, с. 96].

Зазвичай, у психодіагностиці використовують такі *методи*, як: опитування, тестування, спостереження тощо. Що стосується діагностики особливостей дитячо-батьківських відносин, то психологи використовують різноманітні методи та методики, головною вимогою до яких є валідність, надійність, точність.

Розглянемо найбільш розповсюджені *методи діагностики особливостей дитячо-батьківських відносин*:

1. *Спостереження* є науковим методом дослідження, який не лише констатує факти, але й науково пояснює причини певного явища. Завдяки спостереженню психолог може цілеспрямовано збирати дані про поведінку і діяльність членів сім'ї для подальшого їх аналізу [26].

2. *Бесіда* є методом отримання інформації шляхом вербальної комунікації. Психолог повинен уміти позитивно налаштовувати батьків і дитину, викликати у них довіру. Враховуючи обмеження у часі, бесіда має бути чітко сфокусована на конкретній проблемі в сім'ї [1, с. 80].

3. *Біографічний метод* є способом діагностики, корекції та проєктування життєвого шляху особистості. Цей метод в основі має вивчення особистості (батьків чи дітей) в контексті їх індивідуального життя та взаємин з іншими людьми. Біографічний метод передбачає лише індивідуальну роботу. На аркуші паперу проводиться горизонтальна лінія. Її початок – це ранні спогади людини, а кінець – сучасна ситуація. Пропонується пригадати важливі події та переживання, які призвели до рішень, що змінювали життя. Завдяки біографічному методу можна реконструювати життєві сценарії розвитку

людини.

4. *Генограма* є методом запису сімейного родоводу. В ній фіксується інформація про всіх членів сім'ї протягом двох і більше поколінь. З огляду на те, що генограма відображає функціонування сім'ї у часі, людина може ознайомитись та дослідити сімейну динаміку у її розвитку та характері впливу на сучасний стан справ. Генограма є «сімейним деревом», що містить в собі багато даних про сім'ю. Формат генограми схожий на генетичні або генеалогічні схеми, в яких чоловік позначається квадратом, а жінка колом [48]. Приклад побудови генограми сім'ї зображено на рисунку 1.1.

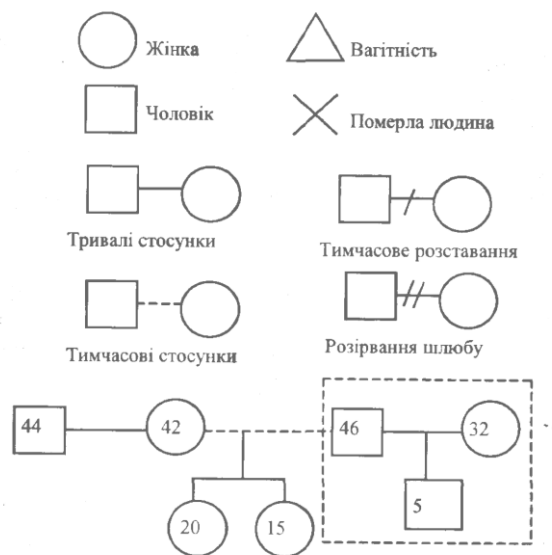

Рисунок 1.1 – Приклад побудови генограми сім'ї

Зауважимо, що генограма є класичним інструментом збору і використання даних про сім'ю. Якщо психологу потрібно зрозуміти клієнта у контексті його функціонування в сім'ї, то генограма може допомогти фахівцю дослідити те, як сім'я впливає на проблеми клієнта, над якими вони працюють.

5. *Сімейна соціограма* є проєктивним методом, який дозволяє графічно зобразити позиції членів сім'ї в системі сімейних взаємин. Для цього кожному члену сім'ї надається папір з накресленим колом діаметром 11 см і пропонується намалювати себе та інших членів сім'ї у вигляді кружечків, а потім їх підписати. Після завершення малювання психолог пропонує усім разом обговорити свої малюнки та намалювати спільний. Основне завдання сімейної

соціограми – це налаштувати членів сім'ї на відкрите обговорення сімейної ситуації та, за необхідності, внести певні зміни.

За умови, коли сім'я відмовляється виконувати це завдання та відкрито його обговорювати, психолог має зрозуміти, що існують значні сімейні негаразди, а члени сім'ї не готовні до змін. Показником гармонійної сім'ї є щирість та відкрите обговорення членами сім'ї сімейної ситуації, їх готовність внести зміни в свій малюнок та уточнити свою позицію [27].

6. *Еко-карта* є одним із способів моделювання сімейної ситуації завдяки зображенню членів сім'ї у їх життєвому просторі. Це схематичне зображення сім'ї за допомогою олівця та паперу, яке було розроблено як знаряддя оцінки, планування та надання психологічної допомоги.

В побудові еко-карти виділяють наступні етапи: у велике коло в центрі еко-карти заносять ядро сім'ї, а далі додають інших членів сім'ї та їхні відносини один з одним. Стосунки між членами сім'ї позначаються лініями: суцільна товста лінія – важливі, тісні зв'язки, пунктирна лінія – слабкі зв'язки, а лінія перекреслена рисками – конфліктні відносини [27]. Приклад побудови еко-карти сім'ї наведений на рисунку 1.2.

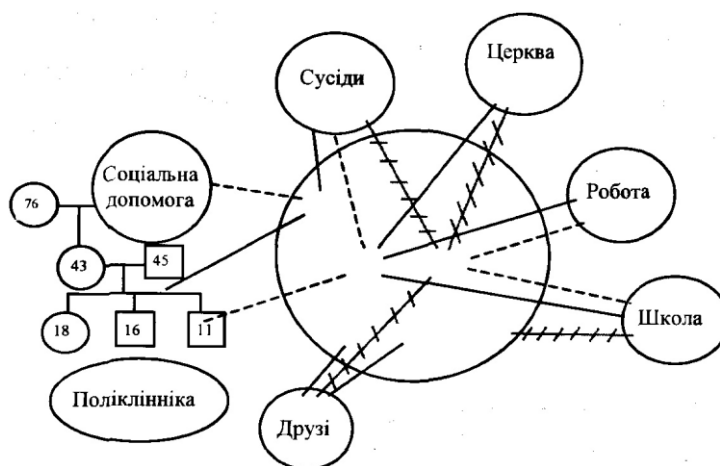

Рисунок 1.2 – Приклад побудови еко-карти сім'ї

Еко-карта сім'ї надає не лише інформацію про неї, але й свідчить про наявність зв'язків між членами сім'ї. Цю методику психолог може використовувати не тільки для оцінки життєвої ситуації членів сім'ї, але й для планування подальшої роботи з ними щодо розв'язання проблемних питань, що

відобразилися в процесі побудови еко-карти. Також цю методику використовують для оцінювання змін шляхом порівняння життєвої ситуації клієнта на початку взаємодії з психологом і на завершення цієї взаємодії [20].

7. *Карта соціального оточення* є діагностичним методом збору інформації про кількість та склад соціального оточення сім'ї. Побудова цієї карти включає перерахування членів соціального оточення у кожній з семи сфер:

- 1) домашні (люди з якими член сім'ї мешкає);
- 2) сім'я;
- 3) друзі;
- 4) люди, з якими член сім'ї спілкується на роботі, навчанні тощо;
- 5) люди, з якими член сім'ї спілкується на дозвіллі (в клубах, секціях тощо);
- 6) сусіди;
- 7) установи та організації, послугами яких член сім'ї користується.

Етапи складання карти соціального оточення:

- члену сім'ї пропонується визначити осіб, яких він відносить до свого соціального оточення і скласти карту соціального оточення;
- член сім'ї складає список людей, з ким він контактує;
- до сегментів карти член сім'ї робить позначки по кожній із перелічених осіб.

Психолог пропонує члену сім'ї виокремити тих людей, хто надає йому емоційну підтримку, поради тощо. Також фахівець пропонує відібрати осіб, які ставляться до члена сім'ї критично [3].

Приклад побудови карти соціального оточення сім'ї наведений на рисунку 1.3.

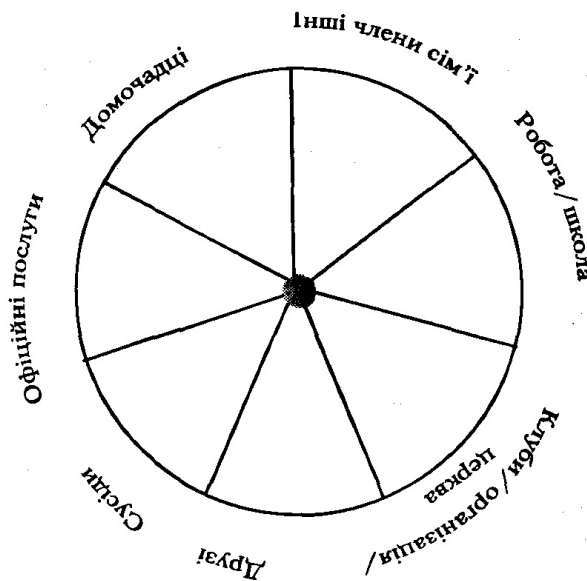

Рисунок 1.3 – Приклад побудови карти соціального оточення сім'ї

Крім перелічених вище методів діагностики особливостей дитячо-батьківських відносин психолог може використовувати валідні *психодіагностичні методики*, а саме:

1) *методика «Кінетичний малюнок сім'ї»* діагностує стан сімейного виховання дитини, ставлення її до членів сім'ї. Методика складається з двох частин: малювання сім'ї і бесіди після малювання.

Дитині надають аркуш паперу, олівець, стирачку і промовляють: «Будь ласка, намалюй свою сім'ю, щоб її члени були чимось зайняті». На всі інші питання психолог відповідає: «Можеш малювати так, як хочеш».

Під час малювання психолог повинен записати усі спонтанні висловлювання дитини, відмічаючи її міміку, жести. Після того, як малюнок буде завершений, психолог проводить бесіду з дитиною за схемою:

- хто намальований на твоєму малюнку і чим кожний член сім'ї зайнятий?
- де працюють чи навчаються члени сім'ї?
- як в сім'ї розподіляються домашні обов'язки?
- які взаємини дитина має з членами сім'ї? [11];

2) *опитувальник «Аналіз сімейної тривоги» (АСТ)* проводиться з метою діагностики наявності сімейної тривоги як показника типового сімейного стану. Батькам надається інструкція: «Опитувальник складається з тверджень про

ваше самопочуття в сім'ї. Прочитайте та обведіть номер твердження в бланку, якщо Ви з ним погоджуєтесь. Якщо Вам важко обрати відповідь, то поставте знак питання. Пам'ятайте, що Ви характеризуєте своє самопочуття в сім'ї, тому відповідайте, що Ви відчуваєте насправді» [11];

3) *методика дослідження особистості Р. Жіля* має на меті дослідити особливості соціальної пристосованості дитини та її взаємини з оточуючими. Методика є візуально-вербальною, складається з 42 картинок із зображенням дітей і дорослих, а також текстових завдань. Основні завдання проведення цієї методики полягають у виявленні особливостей поведінки дитини в різноманітних життєвих ситуаціях та дослідженні важливих для дитини відносин з іншими людьми.

Автор методики виділив 12 характерних ознак ставлення дитини до оточуючих:

- ставлення до матері;
- ставлення до батька;
- ставлення до матері і батька як подружжя;
- ставлення до братів і сестер;
- ставлення до бабусі і дідуся;
- ставлення до одного з них;
- ставлення до вчителя;
- допитливість;
- прагнення до домінування;
- товариськість;
- відгородженість;
- адекватність [11];

4) *Тест-опитувальник «Визначення ступеня прояву турботи батьків по відношенню до власної дитини»* має на меті діагностувати те, наскільки вірний стиль виховання дитини в сім'ї. Розробники цього тесту зазначають, що багато порушень в поведінці і розвитку дитини пов'язані з недостатньою увагою батьків до неї або ж їх надмірною опікою [11];

5) методика «Стратегії сімейного виховання» діагностує найбільш характерні способи ставлення батьків до дитини, застосування до неї певних засобів і методів педагогічного впливу, які виявляються в своєрідній манері словесного звернення і взаємодії [11];

б) методика «Аналіз сімейної тривоги» (АСТ) проводиться серед батьків з метою визначення наявності сімейної тривоги як показника типового сімейного стану. За допомогою цієї методики можна дослідити такі особливості почуттів і станів батьків в сім'ї, як: почуття провини в сім'ї; тривога; нервово-психічне напруження; інтегральний показник сімейної тривоги як типового сімейного стану [11].

Отже, як бачимо, сучасна психодіагностика має значну кількість методів і методик дослідження особливостей дитячо-батьківських відносин. У випадку, коли психолог діагностує наявність порушень в системі взаємин «батьки-діти», він застосовує методи корекції дитячо-батьківських відносин.

Під поняттям «психокорекція» мають на увазі діяльність психолога щодо виправлення (корекції) тих особливостей психічного розвитку індивіда, які за прийнятою системою критеріїв не відповідають «оптимальній» моделі [55, с. 225].

Методи психокорекції є різноманітними і їх вибір залежить від того, до якого напрямку (підходу) належить психолог. Ці підходи за своїми особливостями можна умовно виокремити:

- 1) поведінковий підхід;
- 2) діяльнісний підхід;
- 3) когнітивний підхід;
- 4) психоаналітичний підхід;
- 5) екзистенційно-гуманістичний підхід;
- 6) гештальт-терапія;
- 7) психодрама;
- 8) тілесно-орієнтований підхід;
- 9) психосинтез;

10) трансперсональний підхід [55, с. 225].

О. Олійник, досліджуючи особливості корекції дитячо-батьківських взаємин як умови формування адекватної самооцінки дитини, пропонує психокорекційну роботу проводити за двома такими напрямками:

1) інформаційний, що спрямований на співпрацю з батьками з метою підвищення рівня їхньої психологічної культури, надання теоретико-прикладної допомоги у вирішенні проблем розвитку самооцінки дітей (лекції; інтерактивні семінари; дискусії з батьками; вправи для співпраці з дітьми; групові заняття);

2) розвивальний, що включає в себе психолого-педагогічний комплекс методів формування адекватної самооцінки дитини: ігри-бесіди; ігри-перевтілення; ігри-інсценування; тренінгові вправи; арт-терапевтичні техніки; проєктивне малювання тощо [31].

Науковці стверджують, що корекція дитячо-батьківських відносин має бути спрямована на створення сприятливого клімату в сім'ї, навчання батьків правильному стилю виховання дитини. Важливо, щоб батьки усвідомили проблему і хотіли її вирішити. Психолог може використовувати у корекційній роботі різні методи, зокрема: бесіди з дорослими членами сім'ї, дискусії, тренінги, бібліотерапію, ігротерапію, арттерапію, казкотерапію тощо.

Психокорекційні методи, які застосовує психолог, дозволяють батькам побачити зі сторони свою типову поведінку в сім'ї, її вплив на близьких людей. В результаті у них з'являється бажання виправити ситуацію, покращити мікроклімат в сім'ї [42].

Застосування методів психокорекції має бути спрямоване на розвиток особистості дітей та батьків, гармонізацію їх взаємовідносин. Вибір методів психокорекційної роботи, визначення критеріїв оцінки повинні обумовлюватися її цілями. При формулюванні *цілей психологічної корекції дитячо-батьківських відносин* необхідно дотримуватися наступних правил:

1. Цілі психокорекції повинні бути сформульовані в позитивній, а не в негативній формі, оскільки позитивна форма задає орієнтири для зростання

людини, розкриває можливості її продуктивного самовираження та створює умови для постановки майбутніх цілей саморозвитку.

2. Цілі психокорекції повинні бути реалістичними та співвідноситися з можливостями перенесення людиною нового позитивного досвіду і засвоєних на корекційних заняттях способів дій у реальне життя.

3. Потрібно пам'ятати, що ефект психокорекційної роботи проявляється протягом досить тривалого часу.

Таким чином, можемо зробити висновок, що психологічна діагностика та корекція дитячо-батьківських відносин спрямована на оптимізацію взаємин «батьки-діти», встановлення атмосфери довіри в сім'ї та взаєморозуміння між батьками і дітьми.

1.3 Професійна готовність та вимоги до особистості психолога, який проводить діагностику і корекцію дитячо-батьківських відносин

Підготовка молодого фахівця до професійної діяльності, як зазначає колектив дослідників Г. Дегтярьова, М. Козяр, І. Матійків, Л. Руденко та А. Шиделко, полягає в організації планомірних заходів, спрямованих на засвоєння ним професійних знань, оволодіння уміннями та навичками, формування професійно важливих якостей. Вона здійснюється в системі неперервної професійної освіти, починаючи з навчання у закладах вищої освіти (далі – ЗВО), інститутах післядипломної освіти та на курсах перепідготовки кадрів [41, с. 24].

На нашу думку, підготовка майбутнього фахівця до професійної діяльності передбачає розвиток його особистості на соціально-психологічних засадах, що спрямовані на його успішне становлення та фахову реалізацію. У свою чергу, *фахівцем* слід вважати психологічно зрілу, всебічно та гармонійно розвинену особистість, яка, спираючись на здобуті під час навчання знання,

прагне максимально реалізувати свої уміння, навички та здібності для досягнення успіху у професійній діяльності [41, с. 24].

Поняття «*професійна готовність*» слід розуміти як «... інтегративне особистісне утворення, що включає в себе професійну спрямованість, професійно-значущі якості, знання та уміння. В професійній готовності виділяють наступні компоненти: мотиваційний, орієнтовний, емоційно-вольовий, особистісно-операційний та оціночно-рефлексивний» [41, с. 125-126].

Що стосується *професійної готовності студентів-психологів до майбутньої професійної діяльності*, то вона полягає у тому, щоб ті знання, уміння та навички, якими оволоділи студенти під час навчання у ЗВО стали для них індивідуально-значимими. За цих умов у студента-психолога відбувається формування цілісного наукового світогляду, творчої ініціативи, які стають якостями його особистості та властивостями майбутньої професійної діяльності.

Науковці В. Панок та Л. Уманець виділяють наступні *вимоги до змісту професійної підготовки майбутніх психологів*:

1. Чіткий розподіл психологічної освіти на теоретичну та практичну.
2. Три рівні змісту освіти психолога:
 - 1) загально-теоретичний;
 - 2) теоретико-методичний;
 - 3) спеціалізація в конкретному напрямку практичної психології.
3. Наявність загальнокультурної і мовної підготовки.
4. Відображенням життєвої ситуації у процесі підготовки психологів.

Отже, як бачимо, зміст навчання майбутнього психолога має бути спрямований на формування його особистості. При цьому, психологічні знання повинні бути суб'єктивно значимими для студентів-психологів, а саме навчання має бути суб'єктивно драматичним [35].

В. Панок та Л. Уманець стверджують, що готовність майбутніх психологів до професійної діяльності має складну динамічну структуру і є

сукупністю інтелектуальних, рефлексивних, психофізіологічних компонентів у їх взаємодії з проблемами суспільства.

На їхню думку, готовність студентів-психологів до професійної діяльності полягає у:

- формуванні умінь і навичок психологічного обстеження особистості клієнта чи груп клієнтів;
- встановленні психологічного діагнозу та визначенні причин, що утруднюють розвиток, навчання чи працю;
- проведенні психокорекційних заходів з метою усунення можливих відхилень у психічному розвитку і поведінці клієнта [35].

Н. Гриньова зазначає, що проведення психодіагностичної та психокорекційної роботи вимагає від психолога сформованості таких основних *компонентів професійної готовності*, як:

1. *Теоретичний компонент*: знання теоретичних основ діагностичної та корекційної роботи, способів, методів, засобів тощо.
2. *Практичний компонент*: уміння застосовувати конкретні методи і методики діагностики та корекції.
3. *Особистісна готовність*: психологічна опрацьованість психологом власних проблем в тих сферах, які він діагностуватиме та коригуватиме у клієнта [33].

На нашу думку, діагностика та корекція дитячо-батьківських відносин вимагає від психолога наявності базової освіти та фундаментальної підготовки в галузі психології, а також спеціальної підготовки в галузі конкретних методів діагностики та корекції. Ми вважаємо, що до основних *компонентів готовності майбутніх психологів до проведення діагностики та корекції дитячо-батьківських відносин* належать:

1. *Теоретичний компонент готовності*, що охоплює: знання загальних закономірностей психічного розвитку індивіда в онтогенезі; знання періодизації психічного і вікового розвитку людини; знання проблеми співвідношення навчання і розвитку; знання основних теорій, моделей і типів особистості;

знання соціально-психологічних умов, що забезпечують особистісний ріст і творчий розвиток людини.

2. *Практичний компонент готовності*, що полягає в професійній спрямованості та наявності професійно значущих якостей, які допомагають в оволодінні конкретними методами і методиками психодіагностики та психокорекції дитячо-батьківських відносин.

Глибоке оволодіння майбутніми психологами методами і методиками психодіагностики та психокорекції в майбутньому дозволить уникнути непрофесіоналізму та професійної деформації особистості фахівця.

Зауважимо, що психолог, перш, ніж проводити діагностику та корекцію дитячо-батьківських відносин, повинен прийняти на себе *відповідальність* за свою роботу, свій професійний результат. Велике значення має *реалістична оцінка* психологом своїх можливостей. Також у кожного психолога має бути свій *набір загальних і спеціальних способів* відновлення і розвитку власних професійних сил і здібностей.

З цього приводу дослідниця З. Крижановська вважає, що крім професійних знань і умінь, психолог повинен володіти і відповідним набором *спеціальних якостей*:

- спостережливість та уміння проникати в душу клієнта;
- здатність імпонувати та довіряти людям;
- емпатійність, доброзичливість у прагненні зрозуміти клієнта, допомогти йому усвідомити свою цінність як особистості;
- повага до цінностей іншої особистості;
- проникливість, неупередженість;
- здатність до усвідомлення власного професійного вибору [23].

Психологічна діагностика та корекція дитячо-батьківських відносин зазвичай триває протягом певного часу, що надає психологу більше можливостей проявити свій професіоналізм, духовні та моральні якості, розширити власні уявлення про клієнтів та їх оточення. Тому підготовка майбутніх психологів до професійної діяльності загалом, та до проведення

діагностики і корекції дитячо-батьківських взаємин зокрема, є водночас складним динамічним процесом, що включає в себе розвиток їх професійної спрямованості, професійно-значущих якостей, знань, умінь, здібностей.

Висновки до розділу

Отже, здійснений нами аналіз наукових джерел показав, що під поняттям «сім'я» розуміють партнерський союз, що передбачає активну соціальну та професійну діяльність подружжя, спільне ведення домашнього господарства, виховання дітей, можливість виявити свої статеві потреби та очікування.

Нами з'ясовано, що до сфери сімейних взаємин можуть бути віднесені такі поняття, як: дитячо-батьківські відносини, батьківське ставлення, характер взаємодії батьків з дитиною, стиль виховання.

Дитячо-батьківські відносини становлять найважливішу підсистему відносин в сім'ї як цілісної системи, що характеризується тривалими і опосередкованими віковими особливостями дитини та батьків. Вони суттєво впливають на формування особистості дитини, її «Я-образу», ідентичності тощо.

Ми визначили, що сучасна психодіагностика оперує значною кількістю методів та методик дослідження особливостей дитячо-батьківських відносин. Найбільш розповсюдженими з них є: спостереження, бесіда, біографічний метод, генограма, сімейна соціограма, еко-карта, карта соціального оточення, різноманітні психодіагностичні методики тощо. Головною вимогою до використання цих методів і методик є валідність, надійність і точність.

Нами з'ясовано, що у випадку, коли психолог діагностує наявність порушень в системі взаємин «батьки-діти», він повинен застосовувати методи корекції дитячо-батьківських відносин. Корекційна робота має бути спрямована на створення сприятливого клімату в сім'ї, навчання батьків правильному стилю виховання дитини та оптимізацію взаємин «батьки-діти».

Проведення діагностики та корекції дитячо-батьківських відносин вимагає від психолога професійної готовності, яку слід розуміти як інтегративне особистісне утворення, що включає в себе професійну спрямованість, професійно-значущі якості, знання та уміння.

Аналіз наукових джерел дозволив нам зробити висновок, що психолог повинен мати базову освіту та фундаментальну підготовку в галузі психології, а також спеціальну підготовку в галузі конкретних методів діагностики і корекції.

Нами досліджено, що до основних компонентів готовності майбутніх психологів до проведення діагностики та корекції дитячо-батьківських відносин належать:

1. Теоретичний компонент готовності, що охоплює: знання загальних закономірностей психічного розвитку індивіда в онтогенезі; знання періодизації психічного і вікового розвитку людини; знання проблеми співвідношення навчання і розвитку; знання основних теорій, моделей і типів особистості; знання соціально-психологічних умов, що забезпечують особистісний ріст і творчий розвиток людини.

2. Практичний компонент готовності, що полягає в професійній спрямованості та наявності професійно значущих якостей, які допомагають в оволодінні конкретними методами і методиками психодіагностики та психокорекції дитячо-батьківських відносин.

Глибоке оволодіння майбутніми психологами методами і методиками психодіагностики та психокорекції в майбутньому дозволить уникнути непрофесіоналізму та професійної деформації особистості фахівця.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНІВ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО ДІАГНОСТИКИ ТА КОРЕКЦІЇ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН

2.1 Діагностика рівнів готовності майбутніх психологів до діагностики та корекції дитячо-батьківських відносин

Здійснений аналіз наукових джерел з проблеми готовності майбутнього психолога до проведення діагностики та корекції дитячо-батьківських відносин дозволив нам визначити компоненти цієї готовності та обрати відповідні методи і методики дослідження рівнів розвитку цих компонентів.

До цих методів і методик ми віднесли:

1. Анкетування на тему: «Сучасна сім'я та взаємини «батьки-діти» очима студентів-психологів» (для дослідження рівня розвитку теоретичного компоненту готовності).

2. Анкетування на тему: «Виявлення рівня знань студентів-психологів про особливості проведення діагностики та корекції дитячо-батьківських відносин» (для дослідження рівня розвитку теоретичного компоненту готовності).

3. Методику «Вивчення типу особистісної спрямованості у професійній діяльності» (для дослідження рівня розвитку практичного компоненту готовності).

4. Методику «Оцінка рівня розвитку вольових якостей особистості» (для дослідження рівня розвитку практичного компоненту готовності).

5. Методику «Виявлення рівня розвитку комунікативних і організаторських здібностей особистості» (для дослідження рівня розвитку практичного компоненту готовності).

У нашому емпіричному дослідженні взяли участь 35 студентів третього курсу спеціальності 053 Психологія Хмельницького національного університету.

На початку емпіричного дослідження рівнів готовності майбутніх психологів до діагностики та корекції дитячо-батьківських відносин ми провели анкетування на тему: «Сучасна сім'я та взаємини «батьки-діти» очима студентів-психологів». Анкета складалася з 10 питань відкритого і закритого типу, які наведені в Додатку А.

Результати проведеного анкетування свідчать, що бажання працювати сімейним психологом виявили 54,3% майбутніх психологів; не мають такого бажання – 22,9% респондентів; частково мають бажання – 17,1% студентів і 5,7% опитаних ще не визначилися зі своїм вибором. Такі дані свідчать про те, що більшість студентів-психологів зацікавлені в майбутньому працювати сімейними психологами.

На наступне питання анкети: «Чи володієте Ви інформацією про особливості роботи сімейного психолога?» відповіді респондентів були такими:

- «так, володію» зазначили 71,4% студентів;
- «ні, не володію» вказали 8,6% опитаних;
- «частково володію» відповіли 20% респондентів.

Отже, можемо зробити висновок, що переважна більшість опитаних студентів-психологів мають знання про особливості роботи сімейного психолога.

Наступне питання анкети стосувалося знань студентів про те, що не повинен робити психолог при організації роботи з сім'єю. Більшість студентів-психологів (77,1%) зазначили, що психолог повинен уникати неофіційних взаємин з членами родини та некоректного і неетичного поводження з ними; 22,9% опитаних вказали на те, що психолог не повинен застосовувати знання, якими він не володіє відповідно до своєї кваліфікації та повноважень. Таким чином, можемо стверджувати, що майбутні психологи ознайомлені з основними положеннями організації роботи з сім'єю.

На питання анкети: «Які причини виникнення конфліктів між батьками та дітьми в сучасних сім'ях Ви знаєте?» відповіді респондентів були наступними:

- «тип внутрішньосімейних відносин» зазначили 54,3% опитаних;
- «неефективність батьківського ставлення до дитини» вказали 22,9% респондентів;
- «вікові кризи в дитини» – 17,1% студентів;
- «несприятливий вплив інших вагомих людей на дитину» відповіли 5,7% опитаних.

Отже, ці дані свідчать про те, що більшість майбутніх психологів обізнані про причини виникнення конфліктів між батьками та дітьми в сучасних сім'ях.

На наступне питання анкети: «Які засоби запобігання конфліктів між батьками та дітьми Ви можете назвати?» майбутні психологи відповіли наступним чином:

- «визначення психологом типу сімейних відносин в родині» – 71,4% опитаних;
- «виявлення психологом особистісних якостей батьків, які призводять до конфліктів з дітьми» – 20% студентів;
- «підвищення психологічної та педагогічної культури батьків» зазначили 8,6% респондентів.

Таким чином, більшість майбутніх психологів звернули увагу на важливість проведення діагностики дитячо-батьківських відносин як ефективного засобу запобігання конфліктів між батьками та дітьми.

На питання анкети: «Як Ви вважаєте, чи достатньо у Вас знань та умінь надавати практичні рекомендації членам родини щодо покращення стосунків між батьками та дітьми?» відповіді студентів-психологів розподілилися наступним чином:

- «так, достатньо» – 45,7% опитаних;
- «ні, недостатньо» – 17,1% респондентів;
- «частково достатньо» – 28,6% студентів;
- «не визначився(лася)» – 8,6% опитаних.

Отже, можемо зробити висновок, що більшість опитаних володіють знаннями та уміннями надавати практичні рекомендації членам родини щодо покращення стосунків між батьками та дітьми.

На наступне питання анкети: «Як Ви вважаєте, чи володієте Ви необхідними техніками роботи з членами сім'ї щодо врегулювання сімейних конфліктів?» відповіді студентів були такими:

- «так, володію» вказали 45,7% студентів;
- «ні, не володію» – 14,3% опитаних;
- «частково володію» – 40% респондентів.

Отже, як бачимо, майбутні психологи в більшій мірі володіють необхідними техніками роботи з членами сім'ї щодо врегулювання сімейних конфліктів.

Наступне питання анкети стосувалося того чи володіють студенти-психологи знаннями про причини порушень дитячо-батьківських відносин, які найчастіше зустрічаються в сучасних сім'ях. Відповіді респондентів були наступними:

- про «авторитаризм і консервативність поглядів батьків у вихованні дітей» зазначили 37,2% опитаних;
- «надмірний контроль та опіка з боку батьків» вказали 22,9% респондентів;
- «нестача уваги та небажання прислуховуватися до думки дитини і її бажань» відповіли 17,1% студентів;
- «дисгармонія в сім'ї» – 17,1% опитаних;
- «перенесення соціальних проблем на стосунки з дітьми» вказали 5,7% студентів.

Таким чином, можемо стверджувати, що студенти-психологи в повній мірі володіють знаннями про причини порушень дитячо-батьківських відносин, які найчастіше зустрічаються в сучасних сім'ях.

На завершення анкетування студентам-психологам потрібно було оцінити за 10-бальною шкалою свій рівень готовності до роботи з сім'єю. Більшість з

них (71,4%) оцінили свій рівень на 10 балів; 20% опитаних оцінили свій рівень на 9 балів; 8,6% респондентів цей рівень на 8 балів.

Отже, як свідчать дані опитування, майбутні психологи високо оцінюють свій рівень готовності до роботи з сім'єю у майбутній професійній діяльності.

Останнім питанням анкети було оцінювання студентами-психологами за 10-бальною шкалою свого рівня компетентності до роботи з сім'єю. Відповіді респондентів розподілилися наступним чином:

- 10 балів – 45,7% опитаних;
- 9 балів – 28,6% респондентів;
- 8 балів – 17,1% студентів;
- 7 балів – 5,7% досліджуваних;
- 6 балів – 2,9% опитаних.

Як бачимо, майбутні психологи оцінюють свій рівень професійної компетентності до роботи з сім'єю на досить гарному рівні.

Таким чином, можемо зробити висновок, що студенти третього курсу спеціальності 053 Психологія володіють досить високим рівнем знань про сучасну сім'ю та особливості взаємин між батьками та дітьми.

З метою визначення рівня готовності майбутніх психологів до діагностики та корекції дитячо-батьківських відносин ми провели *анкетування на тему: «Виявлення рівня знань студентів-психологів про особливості проведення діагностики та корекції дитячо-батьківських відносин»*. Анкета складалася з 10 питань відкритого і закритого типу (Додаток Б).

Проаналізувавши відповіді студентів-психологів на перші 5 питань анкети, що стосувалися основних підходів, методів та методик психодіагностики сім'ї і сімейних взаємин можемо зробити висновок, що лише 37,2% опитаних змогли надати правильні відповіді, а інші 62,8% респондентів не володіють цими знаннями.

На шосте запитання анкети «Як Ви вважаєте чому аналіз психологом проблем сім'ї та сімейного виховання дитини є неповним без проведення психологічної діагностики взаємин «батьки-діти»?» лише 45,7% майбутніх

психологів змогли надати повні, логічно обґрунтовані відповіді. Інші 54,3% опитаних надали нечіткі, нелогічні відповіді на це запитання.

Сьоме та восьме питання анкети було спрямоване на виявлення рівня знань студентів-психологів про особливості проведення психокорекції дитячо-батьківських відносин. На жаль, лише 28,6% опитаних змогли надати правильні відповіді на ці запитання анкети.

Наступне питання анкети мало на меті оцінку майбутніми психологами за 10-бальною шкалою свого рівня готовності до проведення діагностики дитячо-батьківських взаємин. Ми з'ясували, що на 10 балів свій рівень готовності змогли оцінити 28,6% опитаних; на 9 балів – 28,6% респондентів; 8 балів – 17,1% студентів; 7 балів – 17,1% досліджуваних; 6 балів – 8,6% опитаних.

Останнє питання анкети стосувалося оцінювання студентами-психологами за 10-бальною шкалою свого рівня готовності до проведення корекції дитячо-батьківських взаємин. Результати анкетування були наступними:

14,3% респондентів свій рівень готовності оцінили на 10 балів;

17,1% досліджуваних оцінили свій рівень на 9 балів;

22,9% студентів – 8 балів;

22,9% студентів – 7 балів;

11,4% опитаних – 6 балів;

11,4% опитаних – 5 балів.

Таким чином, за результатами проведеного анкетування можемо зробити висновок, що студентам-психологам третього курсу характерні середні показники розвитку знань про особливості проведення діагностики та корекції дитячо-батьківських відносин. З огляду на це, можемо стверджувати, що рівень розвитку *теоретичного компоненту* готовності майбутніх психологів до проведення діагностики та корекції дитячо-батьківських відносин знаходиться в межах норми.

З метою дослідження рівня розвитку *практичного компоненту* готовності майбутніх психологів до проведення діагностики та корекції дитячо-батьківських відносин ми застосували такі методики, як:

- 1) «Вивчення типу особистісної спрямованості у професійній діяльності»;
- 2) «Оцінка рівня розвитку вольових якостей особистості»;
- 3) «Виявлення рівня розвитку комунікативних і організаторських здібностей особистості».

Автори *методики «Вивчення типу особистісної спрямованості у професійній діяльності»* припускають, що після навчання людина може виконувати будь-яку роботу, тому із запропонованих пар професій досліджуваному пропонується обрати одну, яка йому найбільше підходить, враховуючи його здібності і можливості. Поряд з назвою професії в дужках наведений код. У бланку відповідей навпроти коду обраної професії досліджуваний повинен поставити знак «+» та підрахувати кількість плюсів у кожному рядку. У такий спосіб визначається тип особистісної спрямованості людини у професійній діяльності [45, с. 221-223].

Результати проведеної методики *«Вивчення типу особистісної спрямованості у професійній діяльності»* серед 35 студентів третього курсу спеціальності 053 Психологія наведені в таблиці 2.1

Таблиця 2.1 – Результати дослідження типів особистісної спрямованості у професійній діяльності студентів-психологів

Код професії	Кількість студентів	%
1	2	5,7
2	13	37,1
3	10	28,6
4	3	8,6
5	2	5,7
6	5	14,3

Як видно з табл. 2.1, більшість майбутніх психологів (37,1%) виявили спрямованість до професій 2 коду: соціальний працівник, вихователь, дитячий лікар, вчитель, консультант телефону довіри, інспектор, екскурсовод, психотерапевт, менеджер з персоналу, медсестра, юрист, телеведучий, офіціант. Ці професії належать до типу «Людина-Людина», що свідчить про те, що для успішної майбутньої професійної діяльності студентам-психологам важливо навчитися встановлювати і підтримувати контакти з людьми, розуміти їх, розбиратися в їхніх особливостях, а також опанувати знання у відповідній сфері діяльності.

Також за результатами дослідження встановлено, що 28,6% майбутніх психологів виявили спрямованість до професій 3 коду: дизайнер, художник, перекладач, архітектор, кіноактор, перукар, літератор, актор театру. Це професії належать до типу «Людина-Художній образ» і для них характерним є те, що значна частка зусиль людини залишається схованою від стороннього спостерігача. Більше того, досить часто людина докладає спеціальні зусилля для створення ефекту легкості, невимушеності кінцевого результату праці.

Найменшу спрямованість студенти-психологи (5,7%) виявили до професій 1 та 5 коду. Зауважимо, що до професій 1 коду належать ті, які відомі в науці як професії типу «Людина-Знакова система». До них належать: кресляр, інженер, електрик, кінооператор, часовий майстер, звукооператор тощо. Людям цих професій властиво відволікатися від обставин оточуючого світу та зосереджувати свою увагу на відомостях, які несуть у собі ті чи інші знаки.

При обробці інформації у вигляді умовних знаків виникають завдання контролю, перевірки, обліку, обробки відомостей, а також створення нових знаків, знакових систем. Така діяльність є рутинною, вимагає посидючості, високої концентрації уваги тощо, що не властиво особам професій типу «Людина-Людина».

Що стосується професій 5 коду, то сюди належать такі спеціальності, які пов'язані з управлінням виробництвом, керівництвом людьми, колективами, організаціями, а саме: брокер, адвокат, менеджер, видавець, директор, політик,

дипломат, маркетолог тощо. І хоча вони також належать до типу професій «Людина-Людина», але відзначається суттєва відмінність – здатність людини до управлінської діяльності.

Таким чином, можемо зробити висновок, що майбутні психологи мають високий рівень професійної спрямованості до професій типу «Людина-Людина» і головним для них є зрозуміти та задовольнити потреби клієнта, встановити довірливі взаємини з ним, надати йому допомогу і підтримку. З огляду на це, студенти-психологи повинні розвивати такі особистісні якості, як: акуратність, доброзичливість, пунктуальність, самовладання, спостережливість, емоційну стійкість, уважність, логічність мислення тощо.

Наступною методикою, яку ми використали в емпіричному дослідженні, стала методика «Оцінка рівня розвитку вольових якостей особистості». За її допомогою ми визначили рівні розвитку таких вольових якостей студентів-психологів, як:

1. Цілеспрямованість.
2. Сміливість і рішучість.
3. Наполегливість і завзятість.
4. Ініціативність і самостійність.
5. Самовладання і витримка.

Обробка та інтерпретація результатів дослідження за цією методикою:

0-19 балів – низький рівень;

20-30 балів – середній рівень;

31-40 балів – високий рівень [45, с. 227-232].

Результати дослідження рівнів розвитку вольових якостей студентів-психологів представлені на рисунку 2.1.

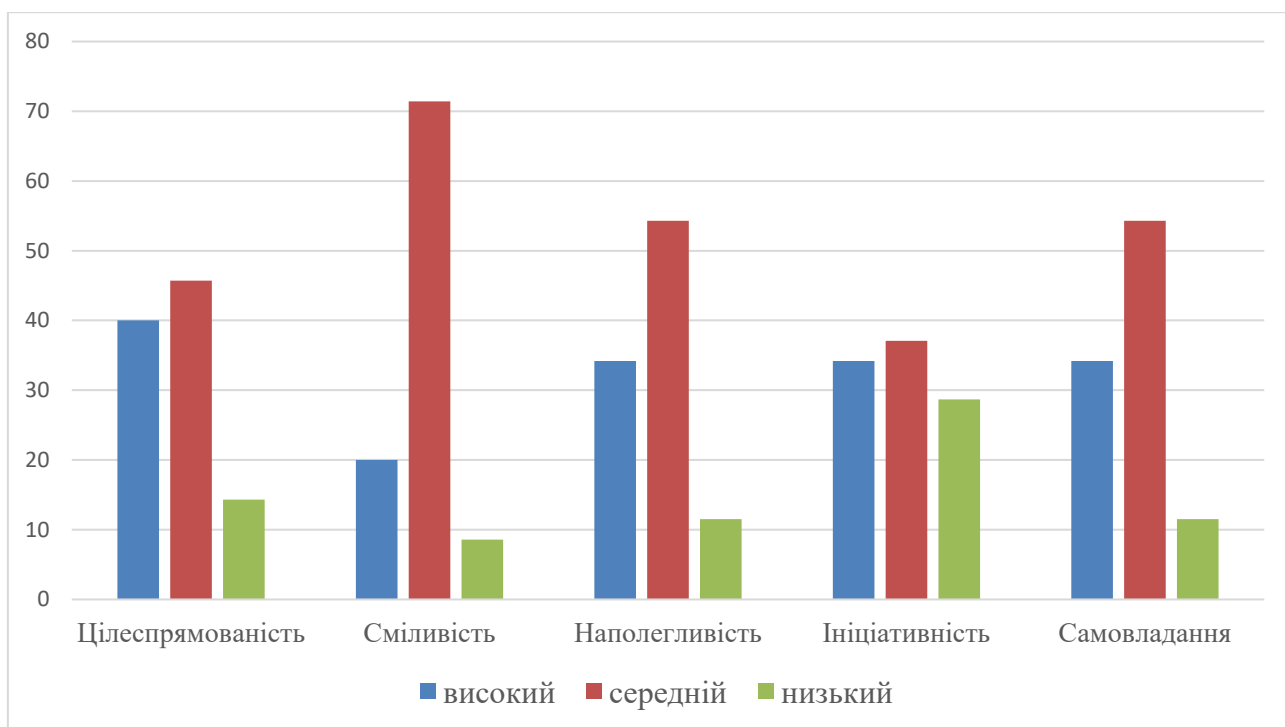

Рисунок 2.1 – Рівні розвитку вольових якостей майбутніх психологів
(у %)

Дані, представлені на рис. 2.1 свідчать, що усі досліджувані вольові якості у студентів-психологів третього курсу розвинені переважно на середньому рівні. Але найбільш вираженими серед цих якостей є наступні: сміливість і рішучість (71,4%), наполегливість і завзятість (54,3%), самовладання і витримка (54,3%).

Таким чином, можемо зробити висновок, що майбутні психологи є досить активними, сміливими та самостійними особистостями. Їм характерна впевненість в собі, стійкість мотивів, реалістичність поглядів, планомірність і цілеспрямованість у втіленні власних намірів, що втілюється у соціально-позитивній спрямованості особистості.

На завершення емпіричного дослідження ми провели методику «Виявлення рівня розвитку комунікативних і організаторських здібностей особистості». Методика складається з 39 питань, після відповідей на які досліджуваним пропонується порівняти їх з ключем і підрахувати кількість відповідей, що збігаються з питаннями методики. Усі непарні питання визначають комунікативні здібності, а парні – організаторські. Для достовірної

оцінки комунікативних і організаторських здібностей використовується шкала оцінок, за якою порівнюються отримані результати оцінки [45, с. 260-264].

Результати проведеного дослідження серед 35 студентів-психологів за методикою «Виявлення рівня розвитку комунікативних і організаторських здібностей особистості» наведені на рисунку 2.2.

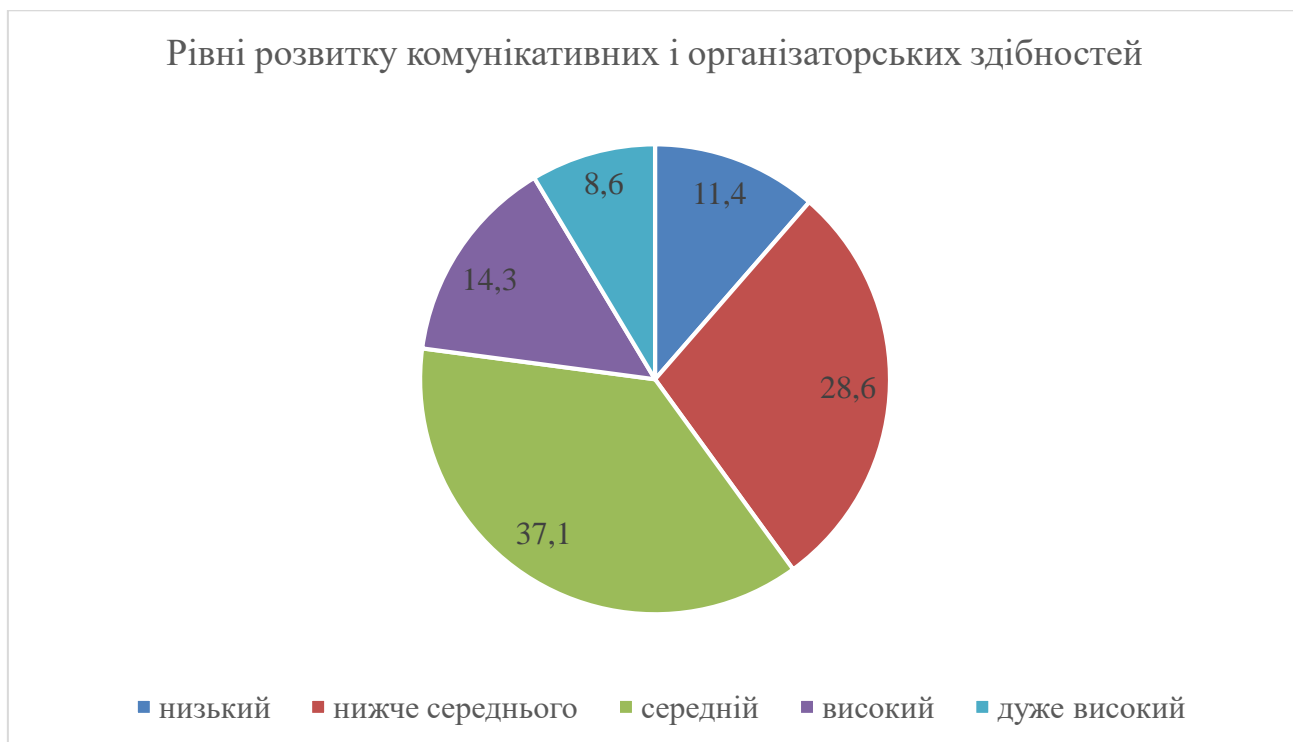

Рисунок 2.2 – Рівні розвитку комунікативних і організаторських здібностей майбутніх психологів (у %)

Дані, наведені на рис. 2.2. показують, що в студентів-психологів комунікативні і організаторські здібності розвинені на середньому (37,1%) та нижче середнього (28,6%) рівнях, що говорить про їхнє прагнення до контактів з новими людьми, не обмежуючи коло своїх знайомих, однак ці прагнення не відрізняються стійкістю. Студенти-психологи відчувають потребу у формуванні здібностей налагодження ефективної співпраці з оточуючими, прояві своїх лідерських якостей та умінь самостійно і цілеспрямовано планувати свою діяльність.

За результатами дослідження виявлено, що високий рівень розвитку комунікативних і організаторських здібностей наявний у 14,3% майбутніх психологів, що свідчить про те, що вони швидко і легко знаходять друзів,

постійно розширюючи своє коло знайомств. Такі студенти охоче допомагають людям, проявляють ініціативу у спілкуванні, самостійно приймають рішення та беруть на себе відповідальність за них.

У 8,6% опитаних діагностовано дуже високий рівень розвитку комунікативних і організаторських здібностей. Такі студенти вирізняються особливою ініціативністю, самостійністю, здатністю швидко орієнтуватися у важких ситуаціях та невимушеністю поведіння в новому колективі. Вони завжди відстоюють власну думку і домагаються, щоб вона була прийнята оточуючими.

На жаль, за результатами діагностики виявлено, що 11,4% майбутніх психологів мають низький рівень розвитку комунікативних і організаторських здібностей, що говорить про те, що у них відсутнє прагнення до спілкування, небажання знайомитися з новими людьми. Вони невпевнено почувають себе в новому колективі та погано орієнтуються в незнайомій ситуації, тому потребують допомоги фахівців з розвитку своїх комунікативних і організаторських здібностей.

Отже, за результатами проведених психодіагностичних методик можемо зробити висновок, що майбутні психологи мають високий рівень розвитку професійної спрямованості, що є досить гарним показником готовності до професійної діяльності. Але водночас такі професійно-значущі якості студентів-психологів, як цілеспрямованість, сміливість, рішучість, наполегливість, ініціативність, самостійність, самовладання і витримка знаходяться на середньому рівні розвитку. Також нами з'ясовано, що рівень розвитку комунікативних і організаторських здібностей майбутніх психологів є середнім та нижче середнього. Ці дані дозволяють стверджувати, що рівень розвитку *практичного компоненту* готовності майбутніх психологів до проведення діагностики та корекції дитячо-батьківських відносин знаходиться в межах норми.

З огляду на отримані дані емпіричного дослідження, ми розробили тренінгову програму з розвитку готовності майбутніх психологів до

гармонізації дитячо-батьківських відносин, яка наведена у наступному підрозділі нашої роботи.

2.2 Тренінг з розвитку готовності майбутніх психологів до гармонізації дитячо-батьківських відносин

Результати дослідження рівнів розвитку теоретичного та практичного компонентів готовності студентів-психологів до проведення діагностики та корекції дитячо-батьківських відносин стали підставою для розробки *тренінгової програми з розвитку готовності майбутніх психологів до гармонізації дитячо-батьківських відносин.*

Зауважимо, що поняття «тренінг» у наукових працях розглядається по-різному. Так, наприклад, дослідники Г. Декусар та О. Клименова стверджують, що тренінг треба розглядати як «... особливий засіб отримання знань, який відрізняється від своїх аналогів тим, що всі його учасники навчаються на власному досвіді» [14, с. 4].

Також автори вважають, що тренінг є сприятливим середовищем, у якому кожний може з легкістю побачити та усвідомити свої позитивні і негативні риси, досягнення та недоліки. Допомога і увага учасників тренінгу допомагають швидше зрозуміти, які особистісні якості та професійні навички треба розвивати. Також під час тренінгу будь-яка якість чи навичка моделюються, миттєво аналізуються та перевіряються в умовах, максимально наближених до реальних. Тому тренінг дає змогу учасникам навчитися гнучкості у спілкуванні, що є дуже корисним у житті та творчій діяльності [14, с. 4].

Є. Карпенко визначає тренінг як навчання, що спирається на досвід людини і дає можливість використовувати нову отриману інформацію на практиці, формуючи певні навички [21].

На думку С. Страшко, тренінг є такою організаційною формою навчально-виховної роботи, яка забезпечує ефективне використання різних педагогічних методів за рахунок створення позитивної емоційної атмосфери в групі учасників та спрямовується на отримання нових навичок і життєвих компетенцій [46].

Дослідниця Н. Островська трактує поняття «тренінг» як «... форму організації освітнього процесу дітей та дорослих, що спрямовано на когнітивну, поведінкову, емоційно-вольову, мотиваційну сферу особистості. Тренінг – це інтенсивне навчання завдяки інтерактивним та активним методам, навчання на досвіді його учасників» [32, с. 11].

На підставі аналізу наукових праць Г. Декусар та О. Клименова виокремили наступні *ознаки тренінгу*, що відрізняють його від інших засобів навчання:

1) короткостроковість (від однієї години до одного робочого дня. Це оптимальний термін, коли людина може з користю для себе витримати високі навантаження);

2) інтерактивність (у тренінгах акцентується на інтерактивному режимі, спілкуванні та постійній залученості групи у діалог);

3) залученість (формат тренінгу такий, що в його учасника просто немає вибору: хочеш не хочеш, а доводиться засвоювати необхідну інформацію) [14].

У свою чергу, Н. Островська виділяє такі ознаки тренінгу:

1) підвищена активність учасників;

2) ігровий характер взаємодії;

3) навчальна спрямованість;

4) систематична рефлексія;

5) групова форма проведення;

6) емоційна забарвленість;

7) висока мотивація [32, с. 11].

Метою тренінгової програми було визначено розвиток готовності майбутніх психологів до оптимізації дитячо-батьківських відносин та встановлення атмосфери довіри й взаєморозуміння між батьками та дітьми.

З огляду на це, *завданнями тренінгової програми* стали:

1. Формування обізнаності студентів-психологів про соціально-психологічні умови, які необхідні батькам і дітям для емоційного зближення та гармонізації своїх відносин.

2. Розвиток у студентів-психологів особистісних якостей, здібностей, схильностей (комунікативних, організаторських, емоційно-вольових тощо).

3. Формування у студентів-психологів умінь і навичок психологічної підтримки дітей та батьків.

4. Розвиток професійної спрямованості та професійно значущих якостей майбутніх психологів, які допомагають в оволодінні конкретними методами і методиками психодіагностики та психокорекції дитячо-батьківських відносин.

Визначені нами завдання тренінгу були відображені в чотирьох його заняттях:

1. Перше заняття тренінгу спрямоване на *формування обізнаності студентів-психологів* про соціально-психологічні умови, які необхідні батькам і дітям для емоційного зближення та гармонізації своїх відносин. Після знайомства тренера з учасниками тренінгу ми пропонуємо використовувати такі форми роботи: вправу «Презентація», інформаційне повідомлення «Каталог негативних ефектів і батьківських реакцій», вправу «Будинок виховання», вправу «Дві території», вправу «Права батьків та дітей», гру на закріплення отриманої теоретичної інформації. Наприкінці заняття відбувається підбиття підсумків.

2. Метою другого заняття є *розвиток у студентів-психологів особистісних якостей, здібностей, схильностей* (комунікативних, організаторських, емоційно-вольових тощо). Для цього пропонуємо застосовувати: вправу «Мій настрій», вправу «Через скло», вправу «Емоції і

вчинки», гру «Згоден-незгоден», вправу «Рефлексивна мішень», вправу «Подарунки». Наприкінці заняття відбувається підбиття підсумків.

3. На третьому занятті відбувається *формування у студентів-психологів умінь і навичок психологічної підтримки дітей та батьків*. Для цього пропонуємо використовувати такі форми роботи: вправу «Комплімент», творче завдання «Ми хороші батьки», дискусію на тему «Чого ми чекаємо від наших дітей?», вправу «Крик», гру «Чарівна скринька». Наприкінці заняття відбувається підбиття підсумків.

4. Четверте заняття спрямоване на *розвиток професійної спрямованості та професійно значущих якостей майбутніх психологів*, які допомагають в оволодінні конкретними методами і методиками психодіагностики та психокорекції дитячо-батьківських відносин. Для цього ми пропонуємо застосовувати такі вправи, як: «Мій професійний герб та моє професійне кредо», «Життєвий та професійний кодекс психолога», «Тільки від мене залежить», «Мої професійні бажання», «Людина на своєму місці», «Дерево мого «Я». Наприкінці заняття – підбиття підсумків усього тренінгу та саморефлексія його учасників.

Структура програми тренінгу з розвитку готовності майбутніх психологів до гармонізації дитячо-батьківських відносин наведена в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2 – Програма тренінгу з розвитку готовності майбутніх психологів до гармонізації дитячо-батьківських відносин

№	Вид роботи	Час	Матеріали
<i>Заняття 1</i>			
<i>Формування обізнаності студентів-психологів про соціально-психологічні умови гармонізації дитячо-батьківських відносин</i>			
1.1.	Привітання. Знайомство	10 хв	-
1.2.	Вправа «Презентація»	20 хв	Папір, олівець

Продовження таблиці 2.2

1.3.	Інформаційне повідомлення «Каталог негативних ефектів і батьківських реакцій»	25 хв	-
1.4.	Вправа «Будинок виховання»	20 хв	Папір, олівець
1.5.	Вправа «Дві території»	15 хв	Схематичний малюнок двох територій
1.6.	Вправа «Права батьків та дітей»	20 хв	Папір, олівець
1.7.	Гра на закріплення отриманої теоретичної інформації	15 хв	Картки з висловлюваннями
1.8.	Підбиття підсумку	5 хв	-
<i>Заняття 2</i>			
<i>Розвиток особистісних якостей, здібностей, схильностей студентів-психологів</i>			
2.1.	Привітання	5 хв	-
2.2.	Вправа «Мій настрій»	5 хв	-
2.3.	Вправа «Через скло»	20 хв	-
2.4.	Вправа «Емоції і вчинки»	10 хв	Папір, олівець
2.5.	Гра «Згоден-незгоден»	10 хв	Набір «6 цеглинок»
2.6.	Вправа «Рефлексивна мішень»	10 хв	Папір, олівець
2.7.	Вправа «Подарунки»	15 хв	-
2.8.	Підбиття підсумку	5 хв	-
<i>Заняття 3</i>			
<i>Формування у студентів-психологів умінь і навичок психологічної підтримки дітей та батьків</i>			
3.1.	Привітання	5 хв	-

Продовження таблиці 2.2

3.2.	Вправа «Комплімент»	10 хв	-
3.3.	Творче завдання «Ми хороші батьки»	40 хв	Набір долоньок і квіток, папір, олівець
3.4.	Дискусія на тему «Чого ми чекаємо від наших дітей?»	20 хв	Дошка, крейда
3.5.	Вправа «Крик»	10 хв	-
3.6.	Гра «Чарівна скринька»	10 хв	Скринька з записками
3.7.	Підбиття підсумку	5 хв	-
<p><i>Заняття 4</i></p> <p><i>Розвиток професійної спрямованості та професійно значущих якостей майбутніх психологів</i></p>			
4.1.	Привітання	5 хв	-
4.2.	Вправа «Мій професійний герб та моє професійне кредо»	30 хв	Бланки з зображенням щита, олівці, фломастери
4.3.	Вправа «Життєвий та професійний кодекс психолога»	30 хв	Картки з зображенням приголосних та голосних букв українського алфавіту
4.4.	Вправа «Тільки від мене залежить»	10 хв	-

Кінець таблиці 2.2

4.5.	Вправа «Мої професійні бажання»	10 хв	Список незакінчених речень, ручка
4.6.	Вправа «Людина на своєму місці»	30 хв	Папір, фломастери, олівці
4.7.	Вправа «Дерево мого «Я»	15 хв	Папір, фломастери, олівці
4.8.	Підбиття підсумку тренінгу	10 хв	-

В кваліфікаційній роботі у Додатку В представлений детальний опис вправ, ігор, інформаційних повідомлень, дискусій і творчих завдань, які були використані нами у тренінговій програмі з розвитку готовності майбутніх психологів до гармонізації дитячо-батьківських відносин.

2.3 Практичні поради майбутнім психологам щодо надання психологічної допомоги сім'ям у гармонізації дитячо-батьківських відносин

З огляду на те, що рівень знань про сімейне виховання, особливості дитячо-батьківських стосунків в нашій державі досить низький, що проявляється у низькій поінформованості або ж незадоволеністю населення про наявну інформацію з цієї теми, тому не дивно, що саме фахівці-психологи наголошують на нагальній потребі у наданні якісної, професійної психологічної допомоги сім'ям, а, особливо, тим сім'ям, які опинилися в складних життєвих обставинах. Психолог повинен планувати свою роботу з сім'єю поетапно,

починаючи із задоволення першочергових потреб та враховуючи готовність самої сім'ї до співпраці з ним. Фахівець також має врахувати й те, що батьки можуть потребувати більше часу на прийняття певних рішень, тому психолог повинен виділити достатньо часу як для планування заходів, так і для їх реалізації. На початку надання психологічної допомоги сім'ї заходи можуть проводитися у формі бесід, зустрічей-підтримок тощо [12].

Психологу важливо при побудові довірливих стосунків з дорослими членами сім'ї та наданні інформації про різні види допомоги, розділити з батьками відповідальність за розв'язання сімейних проблем. Коли фахівець перебирає на себе відповідальність за важливі рішення, що стосуються сім'ї, то це може сформувати в останньої пасивне або споживацьке ставлення до психолога. Психолог має визнати досвід і цінності батьків, вірити у їх здатність вирішувати проблемні питання, спираючись на свої власні ресурси та на додаткову допомогу психолога [29].

Дослідники Г. Циганенко та М. Великодна до *форм психологічної допомоги батькам* відносять наступні:

- 1) індивідуальну форму, що передбачає індивідуальне консультування або бесіди з актуальних питань;
- 2) кризове консультування;
- 3) консультування з опрацювання травматичного досвіду;
- 4) зустрічі з планування і ведення випадку, оцінки успіхів;
- 5) терапевтичні зустрічі [29].

Г. Циганенко та М. Великодна стверджують, що індивідуальна робота особливо важлива для батьків з підвищеним рівнем тривожності та при неможливості зібрання групи для проведення заняття. Звичайно, що висока ефективність індивідуальної роботи з батьками є більш ефективною, але занадто витратною за часом. Тому більш доцільним є проведення циклу групових занять з батьками, використовуючи традиційні та сучасні форми роботи з ними. Також автори наголошують на тому, що не існує універсальної форми роботи, тому фахівець-психолог має обирати форму роботи відповідно

до своїх цілей, уподобань, рівня професійної компетентності та в залежності від завдань роботи з сім'єю [29].

Нам імпонують визначені С. Хоружим, І. Пішко та Н. Лозінською *форми надання психологічної допомоги сім'ям щодо гармонізації дитячо-батьківських стосунків*:

1) *зустрічі-знайомства* з метою налагодження контакту психолога з батьками. Вони є обов'язковою умовою подальшої ефективної роботи. Дослідники рекомендують психологу приходити на загальні батьківські збори в школі та рекламувати себе як спеціаліста, розповідаючи про мету психологічної допомоги та послуги, які він надає батькам і дітям;

2) *психологічна просвіта* допомагає досягти розуміння та згоди на подальшу партнерську взаємодію з батьками з різноманітних питань. Завдяки психологічній просвіті фахівець надає інформацію про систему психологічної допомоги та послуг, які він надає батькам і дітям. Психологу важливо надавати реалістичну картину того, що можуть очікувати батьки від роботи психолога з ними і їхніми дітьми при нормалізації психоемоційної ситуації в сім'ї. Це допоможе створити підґрунтя для довірливих стосунків та запобігти непорозумінням і розчаруванням.

Найчастіше психологічну просвіту психолог проводить у великих групах у формі розповіді з елементами бесіди, використовуючи метафори, приклади з життя, історії тощо. Також психологічна просвіта може поєднуватися із психодіагностикою, коли після запропонованої інформації батькам пропонується пройти невеличкий за обсягом експрес-тест;

3) *діагностичні зустрічі* проводяться з метою налагодження психологом ефективної організації роботи з батьками і для того, щоб мати чітке розуміння їхніх психічних станів, потреб тощо. На цих зустрічах психолог має розповісти батькам про сплановану ним роботу, вивчити запити батьків та провести діагностичні зрізи. Але крім діагностичного блоку психолог має надати рекомендації з теми діагностичної зустрічі або за результатами діагностики;

4) *онлайн опитування батьків та онлайн-анкетування*, які психолог може проводити за допомогою Google-форм, у Viber групах, у соціальних мережах Facebook та Instagram та інших доступних ресурсах. Це має відбуватися з дотриманням принципу конфіденційності та предметності надання психологічної допомоги за результатами діагностики. Позитивною стороною такого виду діагностики є її швидке проведення і автоматичне обчислення, що економить час психолога;

5) *батьківські контрольні* – це система тестів для батьків з різної тематики, що проводиться до або ж після просвітницької та тренінгової роботи чи протягом них;

б) *психологічний тренінг* має на меті: навчання батьків успішної поведінки; обговорення проблем, з якими вони зіткнулися в сім'ї; допомога батькам в застосуванні отриманих знань поза групою. Тренінг складається з трьох елементів:

1) виведення з внутрішнього плану в зовнішній неконструктивних моделей поведінки;

2) побудова моделі ідеальної поведінки в зовнішньому плані;

3) модифікація поведінки батьків щодо еталона і закріплення його у внутрішньому плані.

Психолог-тренери повинен орієнтувати батьків на набуття досвіду, залучати батьків до спільної роботи з дослідження їх власних взаємостосунків і поведінки. Фокусування уваги психолога на скрутних моментах роботи групи при стриманості від схвалення дій учасників заохочує останніх брати на себе відповідальність за свої рішення і свій розвиток;

7) *семінари-тренінги «Батьки на допомогу дітям»* спрямовані на допомогу батькам у розумінні проблем їхніх дітей та надання підтримки батькам у вихованні дітей. Психологу слід донести до батьків, що психологічна робота з дітьми має бути цілеспрямованою і комплексною. Три основні напрямки роботи з дітьми:

1) робота з середовищем, в якому перебуває дитина;

2) робота з близьким оточенням дитини;

3) робота з самою дитиною.

8) *практикум* є практичною формою роботи, яка допомагає поряд з теоретичними знаннями сформувати практичні вміння і навички батьків. Під час практикуму психолог надає теоретичний матеріал, який потім відпрацьовується батьками;

9) *тематичні акції* в закладах освіти допомагають сформувати систему взаємодії закладу і сім'ї на користь розвитку особистості дитини;

10) *інтерактивні ігри (моделюючі ігри, рольові ігри)* полягають у втручанні психолога в ситуацію «тут і тепер», стимулюють активність батьків, їх зацікавленість, створюють ситуацію випробування та дарують радість відкриттів;

11) *заочно-дистанційні форми роботи* є опосередкованими формами роботи психолога з батьками, а саме: батьківські куточки, родинні фотоальбоми, тематичні стенди, дошки оголошень, родинні газети, інформаційні листи, пам'ятки для батьків, скринька довіри та багато інших;

12) *онлайн чати, форуми, групи і спільноти* є доступними, зручними, швидкими в отриманні відповіді від фахівця-психолога на важливі питання або ж обговорення чи висловлення батьками власних думок з приводу сімейного виховання. Кількість учасників групи залежить від платформи, на якій проводиться робота. Найпопулярнішими є Viber групи, сторінка чи група у соціальних мережах Facebook, Instagram, Telegram канал тощо;

13) *онлайн консультування батьків* за допомогою програм і месенджерів має такі позитивні ознаки: фахівцю не потрібно глибоко емоційно зовні реагувати на особистісні прояви батьків, що істотно полегшує процес консультування. Також онлайн консультація без відео дозволяє відверто спілкуватися з психологом, не соромлячись ставити запитання та висловлювати думки і почуття. Щирість клієнта саме перед самим собою вже містить цілющий психотерапевтичний ефект і може призвести до вирішення психологічних проблем [12; 29].

Таким чином, майбутнім психологам слід розуміти, що існує достатня кількість розроблених та апробованих форм і методів роботи з надання психологічної допомоги сім'ям у гармонізації дитячо-батьківських відносин. Але фахівцю варто пам'ятати, що відсутність теплих стосунків батьків у їхньому дитинстві, агресивна атмосфера сімейного середовища можуть призвести до невміння адекватно поводитися з власними дітьми, будувати такі відносини, які б задовольняли обидві сторони. Також батьки часто соромляться визнати свої проблеми, висувають досить високі вимоги до себе та своєї дитини. Тому професійна психологічна допомога є вкрай важливою для гармонізації відносин батьків і дітей, оскільки необхідно уміти надавати допомогу своїм дітям попри усі проблеми: уміти слухати, обговорювати свої почуття, дізнаватися про потреби тощо. А батьки зможуть виконувати свої батьківські функції лише тоді, коли самі будуть в позитивному емоційному стані.

Висновки до розділу

Отже, визначені нами основні компоненти готовності майбутніх психологів до проведення діагностики та корекції дитячо-батьківських відносин, а саме: теоретичний компонент готовності, що охоплює знання майбутніх психологів про різноманітні аспекти психічного розвитку людини, її особистісний ріст, розвиток, виховання в сім'ї тощо та практичний компонент готовності, що полягає в професійній спрямованості майбутніх психологів та наявності у них професійно значущих якостей, які допомагають в оволодінні конкретними методами і методиками психодіагностики та психокорекції дитячо-батьківських відносин, дозволив нам обрати наступні методи і методики емпіричного дослідження:

1. Анкетування на тему: «Сучасна сім'я та взаємини «батьки-діти» очима студентів-психологів».

2. Анкетування на тему: «Виявлення рівня знань студентів-психологів про особливості проведення діагностики та корекції дитячо-батьківських відносин».

3. Методику «Вивчення типу особистісної спрямованості у професійній діяльності».

4. Методику «Оцінка рівня розвитку вольових якостей особистості».

5. Методику «Виявлення рівня розвитку комунікативних і організаторських здібностей особистості» (для дослідження рівня розвитку практичного компоненту готовності).

У дослідженні взяли участь 35 студентів третього курсу спеціальності 053 Психологія Хмельницького національного університету.

За результатами проведеного анкетування ми зробили висновок, що студентам-психологам третього курсу характерні середні показники розвитку знань про особливості проведення діагностики та корекції дитячо-батьківських відносин. Тому рівень розвитку теоретичного компоненту готовності майбутніх психологів до проведення діагностики та корекції дитячо-батьківських відносин знаходиться в межах норми.

Результати проведених психодіагностичних методик показали, що майбутні психологи мають високий рівень розвитку професійної спрямованості, що є досить гарним показником готовності до професійної діяльності. Але водночас такі професійно-значущі якості студентів-психологів, як цілеспрямованість, сміливість, рішучість, наполегливість, ініціативність, самостійність, самовладання і витримка знаходяться на середньому рівні розвитку. Також нами з'ясовано, що рівень розвитку комунікативних і організаторських здібностей майбутніх психологів є середнім та нижче середнього. Ці дані дозволяють стверджувати, що рівень розвитку практичного компоненту готовності майбутніх психологів до проведення діагностики та корекції дитячо-батьківських відносин знаходиться в межах норми.

Результати дослідження рівнів розвитку теоретичного та практичного компонентів готовності студентів-психологів до проведення діагностики та

корекції дитячо-батьківських відносин стали підставою для розробки тренінгової програми з розвитку готовності майбутніх психологів до гармонізації дитячо-батьківських відносин. Метою тренінгової програми було визначено розвиток готовності майбутніх психологів до оптимізації дитячо-батьківських відносин та встановлення атмосфери довіри й взаєморозуміння між батьками та дітьми. Тренінгова програма складається з чотирьох послідовних занять, які містять різноманітні вправи, ігри, інформаційні повідомлення, дискусії і творчі завдання.

Також ми запропонували майбутнім психологам практичні поради щодо надання психологічної допомоги сім'ям у гармонізації дитячо-батьківських відносин.

ВИСНОВКИ

Отже, за результатами здійсненого теоретичного аналізу наукових джерел можемо зробити висновок, що не існує єдиного загального підходу науковців до визначення поняття «сім'я». Ми розуміємо під цим терміном партнерський союз, що передбачає активну соціальну та професійну діяльність подружжя, спільне ведення домашнього господарства, виховання дітей, можливість виявити свої статеві потреби та очікування.

Також нами з'ясовано, що до сфери сімейних взаємин вчені відносять: дитячо-батьківські відносини, батьківське ставлення, характер взаємодії батьків з дитиною, стиль виховання. Дитячо-батьківські відносини становлять найважливішу підсистему відносин в сім'ї як цілісної системи, що характеризується тривалими і опосередкованими віковими особливостями дитини та батьків.

Сучасна психодіагностика оперує значною кількістю методів та методик дослідження особливостей дитячо-батьківських відносин. Найбільш розповсюдженими з них є: спостереження, бесіда, біографічний метод, генограма, сімейна соціограма, еко-карта, карта соціального оточення, різноманітні психодіагностичні методики тощо.

Аналіз наукових джерел дозволив нам з'ясувати, що у випадку, коли психолог діагностує наявність порушень в системі взаємин «батьки-діти», він повинен застосовувати методи корекції дитячо-батьківських відносин. Корекційна робота має бути спрямована на створення сприятливого клімату в сім'ї, навчання батьків правильному стилю виховання дитини та оптимізацію взаємин «батьки-діти».

Діагностика та корекція дитячо-батьківських відносин вимагає від психолога професійної готовності, яку слід розуміти як інтегративне особистісне утворення, що включає в себе професійну спрямованість, професійно-значущі якості, знання та уміння. Психолог повинен мати базову освіту, фундаментальну підготовку в галузі психології, а також спеціальну підготовку в галузі конкретних методів діагностики і корекції.

Результати аналізу наукових джерел стали підставою для визначення нами основних компонентів готовності майбутніх психологів до проведення діагностики та корекції дитячо-батьківських відносин: теоретичного компоненту готовності (знання майбутніх психологів про різноманітні аспекти психічного розвитку людини, її особистісний ріст, розвиток, виховання в сім'ї тощо) та практичного компоненту готовності (професійна спрямованість майбутніх психологів та наявності у них професійно значущих якостей, які допомагають в оволодінні конкретними методами і методиками психодіагностики та психокорекції дитячо-батьківських відносин).

За даними проведеного емпіричного дослідження рівнів готовності майбутніх психологів до діагностики та корекції дитячо-батьківських відносин ми встановили, що майбутнім психологам характерні середні рівні розвитку знань про особливості проведення діагностики та корекції дитячо-батьківських відносин. У той же час вони мають високий рівень розвитку професійної спрямованості, що є досить гарним показником готовності до професійної діяльності. Водночас такі професійно-значущі якості студентів-психологів, як цілеспрямованість, сміливість, рішучість, наполегливість, ініціативність, самостійність, самовладання і витримка знаходяться на середньому рівні розвитку. А рівень розвитку комунікативних і організаторських здібностей майбутніх психологів є середнім та нижче середнього.

Результати проведеного емпіричного дослідження стали підставою для розробки тренінгової програми, метою якої є розвиток готовності майбутніх психологів до оптимізації дитячо-батьківських відносин та встановлення атмосфери довіри й взаєморозуміння між батьками та дітьми.

Також ми розробили практичні поради майбутнім психологам щодо надання психологічної допомоги сім'ям у гармонізації дитячо-батьківських відносин.

Таким чином, мета нашого дослідження досягнута, а гіпотеза цілком підтвердилася.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Бабій Н. І., Гейко Т. М., Дубініна І. М. Впровадження програми надання соціальних послуг сім'ям з дітьми раннього та дошкільного віку, які опинилися у складних життєвих обставинах: методичні рекомендації. К.: Р. К. Майстер-принт, 2008. 196 с.
2. Бакаленко О. А. Психологічна компетентність як ключова компетентність сучасного фахівця. *Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки»*. 2018. Вип. 58. 2018. С. 132-138.
3. Батищева Г. О. Робота соціальних служб для молоді з молододою сім'єю. К.: А.Л.Д., 1996. 100 с.
4. Баумрінд Д. Стилi виховання та розвиток підлітків. Енциклопедія про підлітковий вік / За ред. Дж. Брукс-Ганн, Р. М. Лернер, А. К. Петерсен. Нью-Йорк : Видавництво «Гарленд», 1991. 758 с.
5. Бочелюк В. Й., Зарицька В. В. Психологія: вступ до спеціальності : навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів. К. : Центр учбової літератури, 2007. 287 с.
6. Булгакова О. Ю., Азаркіна О. В. Теоретичні основи вивчення дитячо-батьківських стосунків у психологічних дослідженнях. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*, 2020. Том 31 (70). № 3. С. 100-104.
7. Вакуленко С. М. Соціологія сім'ї: навч.-метод. посіб. Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2003. 159 с.
8. Володарська Н. Д., Карабаєва І. І. Вплив емоційних зв'язків на розвиток психологічного благополуччя сім'ї. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2021. Вип. 3. С. 29-36.
9. Гаркуша І. В., Кайко В. І. Проблема батьківсько-дитячих стосунків у психології. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Психологічні науки»*, 2016. Вип. 1. Том 2. С. 12-16.
10. Гозман Л. Я., Шлягіна Є. І. Психологічні проблеми сім'ї. *Питання психології*. 1995. 198 с.
11. Гріньова О. М., Терещенко Л. А. Дитяча психодіагностика: навчально-

методичний посібник. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2015. 227 с.

12. Групові форми роботи в системі психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій (досвід упровадження) / заг. ред. В. Г. Панка, І. І. Ткачук. Київ : Ніка-Центр, 2020. 122 с.

13. Дерєга В. В. Соціальна і гуманітарна політика : навчальний посібник. Миколаїв, 2012. 152 с.

14. Декусар Г., Клименова О. Тренінг як засіб професійної мовної підготовки майбутніх перекладачів. Журнал «Науковий огляд», 2018. № 2(45). С. 4-10.

15. Дуткевич Т. В., Савицька О. В. Практична психологія. Вступ до спеціальності: навч. посібник. К.: Центр учбової літератури, 2007. 256 с.

16. Душка А. Л. Дитячо-батьківські відносини як фактор успішного розвитку дитини. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського*, 2011. № 11-12. С. 262-271.

17. Д'якова І. Г. Вплив дитячо-батьківських відносин на процес соціалізації дошкільника. *Науковий пошук молодих дослідників (педагогічні науки): Збірник наукових праць студентів*, 2019. № 3. Ч. 1. С. 99-109.

18. Зубкова Т. З., Тимошина Н. У. Організація і зміст роботи щодо соціального захисту жінок, дітей, сім'ї : навч. посібник для студентів серед. навч. закладів. Київ, 2012.

19. Каппоні В., Новак Т. Сам собі психолог. К., 1998. 350 с.

20. Капська А. Й. Технології соціально-педагогічної роботи: навч. посіб. К., 2002. 372 с.

21. Карпенко Є. Основи психотренінгу : навч. посібник. Дрогобич: Просвіт, 2015. 78 с.

22. Кобилянська Т. В. Особистісні та професійно важливі якості майбутнього психолога. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2018. VI (74). Issue: 180. С. 78-80.

23. Конфліктологічне консультування : навч. посіб. / уклад. З. Ю.

Крижановська. Луцьк, 2017. 110 с.

24. Лактіонова Г. М. Формування навичок усвідомленого батьківства та ранній розвиток дитини. К.: Науковий світ, 2002. 45 с.

25. Лемак М. В., Петрище В. Ю. Психологу для роботи: діагностичні методики. Ужгород: Видавництво Олександра Гаркуші, 2012. 616 с.

26. Макарова Е. О. Спостереження як метод дослідження. URL: <http://fb.ru/article/3870/nablyudenie-kakmetod-issledovaniya>.

27. Марченко С. Я. Соціально-педагогічні технології : навч.-метод. посіб. для студентів ВНЗ. Луганськ: Альма-матер. 2005. 552 с.

28. М'ясоїд П. А. Загальна психологія: навч. посіб. Київ : Вища школа, 2000. 479 с.

29. Надання психологічної допомоги вразливим групам населення під час та після карантину через пандемію COVID-19 : практ. посіб / за ред. Г. В. Циганенко, М. С. Великодної. Київ; Кривий Ріг, 2020. 100 с. URL: <http://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/123456789/3827> (дата звернення : 06.10.2024).

30. Насонова О. Б. Становлення дитячої особистості у сімейних взаєминах. Вихователю про психологію та педагогіку сексуального розвитку дитини. К., 1996. С. 69-78.

31. Олійник О. О. Корекція батьківсько-дитячих взаємин як умови формування адекватної самооцінки старших дошкільників. *Габітус*. 2020. Вип. 16. С. 169-173.

32. Організаційно-педагогічні аспекти проведення тренінгів з питань соціального захисту і соціальної роботи в умовах воєнного стану : навчально-методичний посібник / за ред. І. М. Трубавіної. Кривий Ріг : КДПУ, 2024. 182 с.

33. Основи психодіагностики та психокорекції : навчально-методичний посібник / уклад. Н. В. Гриньова. Умань, 2019. 124 с.

34. Панок В. Г. Практична психологія. Теоретико-методологічні засади розвитку: Монографія. Чернівці: Технодрук, 2010. 486 с.

35. Панок В., Уманець Л. Особистість практикуючого психолога. Психотерапевтична ситуація. Основи практичної психології: підручник. К.:

Либідь. 1999. С. 216-228.

36. Петришина О., Павлюк Є. Особливості психологічної діагностики та корекції дитячо-батьківських відносин. *Формування особистості сучасного фахівця як суб'єкта самотворення в умовах освітнього простору* : матеріали XIV Всеукраїнської науково-практичної конференції. (м. Хмельницький, 28 листопада 2024 року). Хмельницький, 2024. С. 232-236.

37. Петришина О. В. Професійна готовність і вимоги до особистості психолога, який проводить діагностику та корекцію дитячо-батьківських відносин. *Науковий пошук молодих дослідників : збірник наукових праць студентів* / за ред О. Л. Караман; ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». № 9. 2024. С. 184-188.

38. Повалій Л. В. Специфіка батьківсько-дитячих взаємин у сучасній сім'ї. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. *Збірник наукових праць*. 2012. Вип. 16. Кн. 1. С. 233-240.

39. Потапчук Є. М. Психологія ревнивця: довідник сімейного психолога. Хмельницький: Поліграфіст, 2015. 40 с.

40. Психологія: підручник / за ред. Ю. А. Трофімова. 3-тє вид. Київ: Либідь, 2001. 560 с.

41. Психологічні аспекти професійної підготовки конкурентоздатних фахівців: монографія / за ред. Руденко Л. А. Київ, 2012. 170 с.

42. Психологія сім'ї: навч. посібник / за заг. ред. В. М. Поліщука. 2-е вид. Суми: ВТД «Університетська книга», 2008. 282 с.

43. Сергеєнкова О. П. Вікова психологія : навч. посіб. К.: ТОВ «Центр учбової літератури», 2012. 384 с.

44. Синишина В. В. Особливості професійної підготовки майбутніх практичних психологів у контексті сучасних вимог. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2019. № 63. Т. 1. С. 65-69.

45. Скиба М. Є., Коханко О. М. Теорія і практика професійно-орієнтаційної роботи з молоддю: навчальний посібник. Хмельницький: ХНУ,

2007. 322 с.

46. Страшко С. В. Тренінг як організаційна форма навчально-виховної роботи. URL: https://pedagogy.lnu.edu.ua/wpcontent/uploads/2019/09/Treninh-iak-orhanizatsiyna-forma-NVroboty_Strashko.pdf (дата звернення : 06.01.2024).

47. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5-ти т. Київ: Радянська школа, 1989. Т. 2. 566 с.

48. Тюття Л. Т., Іванова І. Б. Соціальна робота (теорія і практика): навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. К.: ВМУРОЛ «Україна», 2008. 574 с.

49. Федоренко Р. П. Психологія сім'ї: навч. посіб. Луцьк : Вежа-Друк, 2015. 364 с.

50. Федоров В. Д. Психодіагностика особистості в системі диференціації Хмельницький, 1993 90 с.

51. Фролова Л. Б. Корекція дитячо-батьківських відносин як соціально-психологічного чинника успішності процесу соціальної адаптації молодших школярів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Психологічні науки»*, 2018. Вип. № 4. Том 2. С. 223-227.

52. Циба В. Т. Соціологія особистості: системний підхід (соціально-психологічний аналіз): навч. посіб. К.: МАУП, 2000. 152 с.

53. Цуркан Т. Г. Взаємини дитини і батьків як визначальний фактор впливу на формування особистості. *Наука і освіта*. 2015. № 3. С. 120-125.

54. Чепелева Н. В. Формування професійної компетентності психолога. *Актуальні проблеми психології*, 1999. Вип. 19. С. 286-290.

55. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2005. 640 с.

56. Шулдик А. В. Структура професіоналізму психолога та умови його розвитку. *Психологічний журнал*, 2020. № 4. С. 70-77.

57. Яблонська Т. М. Дитячо-батьківські взаємини як чинник розвитку ідентичності дитини. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*, 2015. С. 589-598.

58. Ягупов В. В. Професійний розвиток особистості фахівця. *Особистість в умовах кризових викликів сучасності* : матеріали методологічного семінару НАПН України, 24 березня 2016 р. К., 2016. 629 с. С. 229-237.

59. Benjamin L. S. Structural analysis of social behavior. *Psychological review*, 1974. V. 81.

60. Kochanska G., Aksan N., Joy M. E. Children's fearfulness as a moderator of parenting in early socialization: two longitudinal studies. *Developmental Psychology*. 2007. Vol. 43(1), pp. 222–237.